

HORIZONTALNI MEHANIZAM ZA ZAPADNI BALKAN I TURSKU

Jačanje zaštite nacionalnih manjina u Srbiji

ANALIZA POSTOJEĆIH MODELA OBRAZOVANJA NA JEZICIMA MANJINA U SRBIJI I DRUGIM DRŽAVAMA, UZ PREPORUKE ZA IZMENU POSTOJEĆIH MODELA OBRAZOVANJA NA JEZICIMA MANJINA

Claudine Brohy

Univerzitet u Friburu/Frajburgu, Švajcarska

Član Komiteta eksperata za Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima
Saveta Evrope, Strazbur

Maj 2019.

Ovaj dokument je sačinjen uz korišćenje finansijskih sredstava iz Zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope. Stavovi koji su u njemu izraženi ni u kom smislu se ne mogu tumačiti kao stavovi koji odražavaju zvanično mišljenje Evropske unije ili Saveta Evrope.

SADRŽAJ

1.	Uvod	3
2.	Primeri dobre prakse	4
2.1	Danski kao manjinski jezik kao sredstvo na kome se odvija nastava u Južnom Šlezvigu (Nemačka)	4
2.2	Dvojezično obrazovanje u regionu Alzas-Mozel	6
2.3	Nastava manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture	8
3.	Pravni aspekti	9
4.	Obrazovanje manjina u Srbiji	11
4.1	Manjinski jezik kao sredstvo na kome se odvija nastava, uz nastavu srpskog jezika kao nematernjeg jezika	11
4.2	Dvojezično obrazovanje	12
4.3	Učenje manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture	12
5.	Razmena mišljenja s predstavnicima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja .	13
6.	Razmena mišljenja s predstavnicima nacionalnih manjina	13
7.	Preporuke	28
7.1	Prethodne napomene	28
7.2	Tri modela obrazovanja na manjinskom jeziku i obrazovanja nacionalnih manjina ...	29
7.4	Obrazovanje većine	32
7.5	Didaktičke i pedagoške mere	32
7.5	Naučne mere	34
7.6	Upravne i političke mere	34
8.	Zaključak	36
9.	Bibliografija	37
10.	Prilog	42

1. Uvod

U sklopu „Horizontalnog mehanizma za Zapadni Balkan i Tursku” Evropske unije i Saveta Evrope, Savet Evrope primenjuje projekat „Jačanje zaštite nacionalnih manjina u Srbiji” u saradnji s Kancelarijom za ljudska i manjinska prava, Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvom državne uprave i lokalne samouprave, Ministarstava pravde, Zaštitnikom građana, Poverenikom za zaštitu ravnopravnosti, kao i organizacijama civilnog društva i nacionalnim savetima nacionalnih manjina (Savet Evrope, 2016-2019).¹

U tom kontekstu je zatraženo ekspertsko mišljenje kako bi se pristupilo otklanjanju postojećih jazova i hvatanju u koštac sa izazovima koji se odnose na sistem obrazovanja na jezicima manjina u Srbiji, u skladu s međunarodnom praksom i standardima, radi poboljšanja i proširenja sistema obrazovanja na jezicima manjina u celini i kako bi se obezbedila odgovarajuća zastupljenost nacionalnih manjina u obrazovanju, uzdigao nivo svesti o nacionalnim manjinama i njihovim pravima i kako bi se promovisala uzajamna tolerancija i znanje između manjinskog i većinskog stanovništva.²

S obzirom na to da manjine čine oko 20%³ ukupnog stanovništva, Srbija je raznorodna na planu jezika, kulture, etničke pripadnosti i veroispovesti i jedna je od onih evropskih država koje imaju najizraženiju višejezičnost, plurikulturalnost i multietničnost. Manjine u Srbiji su koncentrisane u određenim oblastima, kao što su Preševska dolina (albanaska manjina), Novi Pazar, Tutin i Sjenica (bošnjačka manjina), i Autonomna Pokrajina Vojvodina (vidi takođe Beretka: 2016) u kojoj je u službenoj upotrebi šest jezika (hrvatski, mađarski, rumunski, rusinski, srpski i slovački); međutim, manjine žive i na drugim teritorijama u zemlji. Postoji nekoliko otvorenih pitanja i izazova koji utiču na celovito ostvarivanje jezičkih i kulturnih prava u obrazovanju, kao što su ekonomska situacija, niske stope nataliteta i emigracija (vidi takođe Bašić 2015, Lendák-Kabók i Lendák 2016, Ferdinand & Komlosi-Ferdinand 2017; to posebno utiče na Albance i Mađare), što, između ostalog, ima za posledicu „odliv mozgova”.

Školsko obrazovanje sa nastavom na jezicima manjina i učenjem jezika manjina predstavlja pretpostavku za upotrebu i širenje manjinskih jezika, za ostvarivanje demokratskih prava i za razvoj inkluzivnog građanstva. Ono pojačava vidljivost i čujnost manjina i njihovih jezika. Međutim, od ogromnog je značaja i to da većina uči jezike manjina, te stiče znanje o njihovoj kulturi, istoriji i učešću u izgradnji domovine. Jezička i kulturna druželjubivost zahteva posvećenost kako većine tako i manjina.

Ekspertska misija organizovana je u Beogradu 24. i 25. januara 2019. godine. Informacije su prikupljane metodom triangulacije, što znači da su ista pitanja postavljena različitim akterima i ekspertima kako bismo stekli multiperspektivni sociolingvistički pogled na pitanje obrazovanja manjina u Srbiji.

¹ Dodatno, kada je reč o relizaciji prava nacionalnih manjina, Kancelarija za ljudska i manjinska prava redovno izveštava o sprovođenju Akcionog plana za poglavlje 23 u pogledu ostvarivanja prava nacionalnih manjina (Republika Srbija 2016). Vidi takođe Roter (2015) i Beretka (2016).

² Posebni Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina u okviru Poglavlja 23 između ostalog navodi preporuke koje se odnose na uvođenje novih modela obrazovanja, aktivnost 6.1. (Republika Srbija 2017, Izveštaj: 125).

³ Međutim, samo 5,44% učenika pohađa nastavu na jeziku koji nije srpski, a 1,7% njih pohađa nastavu iz izvornog predmeta – obrazovanja na maternjem jeziku sa elementima nacionalne kulture.

Kontakti i izvori informacija:

- Tim „Horizontalnog mehanizma” i kontakti u Srbiji (Jovana Matić, Aleksandra Vujić);
- Anamarija Viček, državna sekretarka, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja;
- Snežana Vuković, samostalna savetnica, Grupa za obrazovanje manjina, socijalnu inkluziju i zaštitu od nasilja i diskriminacije, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja;
- Dragana Rajić, asistent, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja;
- Savet Evrope u Strazburu, članovi Sekretarijata i Komiteta eksperata Evropske povelje za regionalne i/ili manjinske jezike (ECRML);
- Predstavnici nacionalnih saveta nacionalnih manjina;
- Napomene predstavnika nacionalnih saveta nacionalnih manjina (Albanski, Bošnjački, Hrvatski, Mađarski i Rusinski nacionalni saveti);
- Razmena s pripadnicima akademske zajednice u oblastima prava manjinskih jezika i politika manjinskih jezika;
- Zakonodavni okvir Republike Srbije (vidi Poglavlje 3);
- Naučne publikacije (vidi Bibliografija);
- Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (u daljem tekstu: Povelja ili *ECRML*); Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (u daljem tekstu: Okvirna konvencija ili *FCNM*): izveštaji, mišljenja i dokumenti.⁴

2. Primeri dobre prakse

Budući da u većini zemalja sveta žive manjine i jezičke manjine, u Evropi i širom sveta primenjuju se zanimljivi i delotvorni modeli manjinskih škola. Oni se znatno razlikuju kada je reč o alociranju ljudskih i finansijskih resursa, stepenu integracije manjinskih i većinskih jezika, obuci nastavnika, nastavnom materijalu, statusu jezika, stepenu integrisanosti u redovni školski program, mehanizmima za nadzor, procenu i evaluaciju, procentu učenika koji pohađaju nastavu, pravu učenika na izbor modela obrazovanja, dobrovoljnom ili obaveznom pohađanju nastave itd. Međutim, nema nijedne države koja u celini može poslužiti kao primer dobre prakse u domenu obrazovanja, zaštite i promovisanja manjina. Državni izveštaji, kao i evaluacioni izveštaji i mišljenja upućena državama ugovornicama tokom nadgledanja sprovođenja *ECRML* i *FCNM* obimno se bave pitanjem obrazovanja na jezicima manjina. Značajan deo preporuka odnosi se na domen obrazovanja (finansiranje, raspoloživost, dostupnost, broj sati nastave nedeljno, obuka nastavnika, nastavni materijal i učila, nadzorni organi, pragovi itd.). Ovde predstavljamo tri primera dobre prakse iz tri zemlje; svaki od njih odgovara nekom prototipu nastavnog scenarija u pogledu obrazovanja na manjinskim jezicima, kako je to predloženo u članu 8. Povelje, a te dobre prakse su takođe dostupne jezičkim manjinama u Srbiji: nastava na manjinskom jeziku, dvojezična nastava i nastava iz manjinskog jezika. Ta tri primera su dopunjena drugim referencama.

2.1 Danski kao manjinski jezik kao sredstvo na kome se odvija nastava u Južnom Šlezvigu (Nemačka)

Posle Prvog svetskog rata stanovnici Južnog Šlezviga su referendumski odlučili da pripadnu Nemačkoj, dok su stanovnici Severnog Šlezviga odlučili da pripadnu Danskoj. U nemačkoj pokrajini Šlezvig-Holštajn danski je zaštićen Evropskom poveljom kao manjinski jezik. Položaj danskog jezika u Nemačkoj u potpunosti odražava položaj Nemaca na jugu Danske. Procenjuje se da broj ljudi koji pripadaju danskoj manjini u Južnom Šlezvigu iznosi oko 50.000 (Kühl 2018: 6), a izražavanje

⁴ Želim da zahvalim svim sagovornicima na dragocnim i sadržajnim informacijama.

pripadnosti manjini stvar je slobodnog izbora. Kulturna autonomija i politička participacija nacionalnih manjina i etničkih grupa uživaju zaštitu Pokrajine, opština i zajednica opština (član 6. Ustava Šlezvig-Holštajna).⁵

Nemačka je savezna država, a obrazovanje u njoj spada u nadležnost saveznih pokrajina, u ovom slučaju Šlezvig-Holštajna. Obrazovni sistem za dansku manjinu je privatni i njime upravlja Udruženje danskih škola za Južni Šlezvig. Međutim, taj sistem ispunjava ulogu javnog sistema. Finansiraju ga Danska, Šlezvig-Holštajn (na istom nivou na kome finansira i javne škole, što je načelo utvrđeno u pokrajinskom ustavu), ostale javne vlasti i prilozi roditelja.

Godine 2016. bilo je 56 jaslica i obdaništa predškolskog uzrasta u kojima se sve odvijalo na danskom; međutim, nemački se takođe koristi u opštenju s decom već na samom početku zato što mnoga deca potiču iz porodica u kojima je maternji jezik nemački (Kühl 2018: 17). Godine 2016. bilo je 46 osnovnih škola u kojima je danski bio isključivi jezik nastave, dok je nemački jezik izučavan kao jedan nastavni predmet (Kühl 2018: 12). U nekoliko danskih škola predaje se i severofrizijski jezik, takođe manjinski jezik u Nemačkoj.

Budući da znatan deo učenika ne govori danski kod kuće, škole (u kojima se nastava inače odvija na danskom) moraju da prime i učenike kojima je maternji jezik većinski i tada imaju svojstvo bilingvalne škole sa intenzivnim učenjem određenog jezika (*immersion school*) i učenike kojima je maternji jezik manjinski i tada imaju ulogu škole koja im omogućuje održavanje i revitalizaciju jezika. To zahteva izdiferencirane nastavne metode koji su primenljivi na heterogene razrede (individualne ciljeve nastave, korišćenje portfolija, samostalno učenje, radionice za učenje, individualnu podršku, recipročno čitanje, učenje u zajednici itd.).

Kada je reč o srednjoškolskom nivou, postoji devet škola u kojima je moguće steći obrazovanje na danskom jeziku (Kühl 2018: 22), a tu su i dve visokoškolske ustanove s nastavom na danskom jeziku. Većina maturanata nastavlja univerzitetske studije u Danskoj, gde se „prema njima postupa ravnopravno s danskim građanima u pogledu aplikacija i finansiranja iz državnog budžeta/stipendija” (Kühl 2018: 27).

U nekim opštim javnim školama može se učiti danski kao izborni predmet.

Od 1988. godine komesar za manjine savetuje ministra predsednika Pokrajine Šlezvig-Holštajn o pitanjima manjina (Minderheiten u pokrajini Schleswig-Holstein).

Ostali dobri primeri gde se jezik manjine koristi kao jezik podučavanja i nastave od obdaništa do kraja srednje škole mogu se naći npr. u Republici Austriji: slovenački u Koruškoj i Štajerskoj, hrvatski i mađarski u Gradišću (Burgenland) (Sekretarijat Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, 2015: 7) i irski u Irskoj.

⁵ „Nationale Minderheiten und Volksgruppen. (1) Das Bekenntnis zu einer nationalen Minderheit ist frei; es entbindet nicht von den allgemeinen staatsbürgerlichen Pflichten. (2) Die kulturelle Eigenständigkeit und die politische Mitwirkung nationaler Minderheiten und Volksgruppen stehen unter dem Schutz des Landes, der Gemeinden und Gemeindeverbände. Die nationale dänische Minderheit, die Minderheit der deutschen Sinti und Roma und die friesische Volksgruppe haben Anspruch auf Schutz und Förderung“. („Nacionalne manjine i etničke grupe. 1) Pripadnost nacionalnoj manjini je stvar slobodne volje; ona ne oslobađa od opštih građanskih dužnosti. 2) Kulturna autonomija i politička participacija nacionalnih manjina i etničkih grupa uživaju zaštitu Pokrajine, opština i zajednica opština. Danska nacionalna manjina, manjina koju čine nemački Sinti i Romi i frizijska etnička grupa imaju pravo na zaštitu i podsticanje”).

Po mom mišljenju i u skladu sa posebnim sociolingvističkim kontekstom, model korišćenja manjinskog jezika kao jezika nastave treba u što većoj meri:

- da bude dostupan manjinama i većinskom stanovništvu u skladu sa statusom manjinskog jezika;
- da ima nizak prag za broj učenika;
- da uzme u obzir nastavu na državnom jeziku (jezicima) i učenje tog jezika (jednog ili više njih);
- da bude zasnovan na integraciji, a ne na segregaciji u skladu sa statusom manjinskog jezika;
- da mu je cilj dvopismenost i visok nivo jezičkog umeća, kako kada je reč o manjinskom, tako i kada je reč o većinskom jeziku;
- da mu je cilj sticanje veština uporedivih sadržaja u većinskim odeljenjima istog razreda;
- da obezbedi posebnu obuku za nastavnike i odgovarajući nastavni materijal;
- da bude upotpunjen naučnim nadzorom i odgovarajućom procenom;
- da bude objašnjen roditeljima i društvu u celini.

2.2 Dvojezično obrazovanje u regionu Alzas-Mozel

Pogranični region Alzas-Mozel (u Francuskoj), koji je u različitim periodima pripadao naizmenično Nemačkoj i Francuskoj, ima dugotrajnu i mukotrpnu istoriju kada je reč o kulturi i jeziku, individualnom i kolektivnom identitetu, koja je bila u znaku diskriminacije germanofonog stanovništva, zabrane da se koristi nemački jezik i negativnih stavova prema oba varijeteta nemačkog jezika, alzaškom i standardnom nemačkom. Posle Drugog svetskog rata, kada je oko 95% stanovništva još uvek govorilo nemački kao maternji jezik, postepeno se smanjivao broj onih koji govore nemački zbog jezičke politike visokocentralizovane države, koja je oklevala da prizna prava onima koji govore regionalne jezike (to je pojam koji se koristi u Francuskoj). Francuska je potpisala, ali nije ratifikovala Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima, a nije ni potpisala ni ratifikovala Okvirnu konvenciju. Međutim, francuski Ustav (član 75-1) priznaje regionalne jezike kao deo francuske baštine. Regionalni jezici se sada koriste u obrazovanju, u toponimima na oznakama pored puta, kao i u lokalnoj upravi. Region Alzasa i dva alzaška departmana su 2014. godine usvojili Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima, primenjujući Deo III na nemački jezik u okviru svojih nadležnosti (npr. obrazovanje, mediji, kultura, lokalna uprava itd.) i uz odobrenje francuskih nacionalnih vlasti. Tokom narednih godina to je učinilo još 20 gradova i opština (uključujući Strazbur/*Strasbourg/Strassburg*).

Do 1990. godine osnovne škole u Alzasu nudile su tri časa nemačkog nedeljno kao drugi jezik, što nikada nije bilo u potpunosti sprovedeno. Međutim, posvećeni roditelji i udruženja koja se bave kulturom i jezikom, kao što su *René-Schickele-Kreis*, *ABCM Zweisprachigkeit*, borili su se za bilingvalne školske modele i osnaživanje predavanja i izučavanja nemačkog jezika, svesni svih prednosti dvojezičnosti kao kulturnog, turističkog i ekonomskog resursa i dobra u oblasti u kojoj postoji intenzivna prekogranična razmena s Nemačkom, Luksemburgom i Švajcarskom.

ABCM Zweisprachigkeit pokrenuo je 1991. godine privatne bilingvalne predškolske ustanove (zabavišta, *maternelles*) u Alzasu, a nešto kasnije i u Mozelu (Lorena). Pod tim pritiskom francusko Ministarstvo obrazovanja je 1992. godine otvorilo javna bilingvalna odeljenja. Model „vremenskog pariteta“ (koji se primenjuje u ustanovama u kojima se koristi paritet oba jezika/*sites bilingues paritaires*), što znači da se po 12 časova nedeljno nastava odvija na svakom od ta dva jezika, nemačkom i francuskom (ranije je to bilo 13 časova), nudi se u tri predškolske ustanove i pet osnovnih škola, što znači da se polovina predmeta predaje na svakom jeziku. U većini dečijih vrtića

sve aktivnosti se odvijaju na oba jezika u skladu s načelom jedan nastavnik – jedan jezik. Aktivnosti u fazi detinjstva pre ovladavanja pismenošću organizuje francuski nastavnik u trećem razredu *maternelle*, a pismenost se obično razvija istovremeno na oba jezika u prvom razredu osnovne škole. U prvim razredima se geografija i matematika predaje na nemačkom (a geometrija na francuskom jeziku). Potom se u nižoj srednjoj školi (*Collège*), u bilingvalnom odeljenju nudi od osam do dvanaest časova nemačkog jezika i na nemačkom jeziku, četiri časa nemačkog i dva opšteobrazovna predmeta, kao što su matematika, istorija i geografija.

U višim razredima srednjih škola (*Lycée*) u sklopu dvojezične nastave učenicima se nudi šest časova nemačkog jezika, književnosti i kulture i od tri do četiri časa istorije/geografije. Učenici maturiraju s dvostrukom diplomom (*Abi-Bac*), prvo dobijaju francusku diplomu *Bac*, a potom nemačku *Abitur*. To nije karakteristično samo za Alzas već se ta mogućnost nudi u celoj zemlji. Kada je reč o srednjem stručnom obrazovanju, učenicima se nudi mogućnost da steknu dvojezičnu *Azubi-Bacpro* diplomu.

Tokom 2017/2018. godine u Alzasu je oko 29.000 učenika (16,2%) pohađalo dvojezičnu nastavu (*Académie de Strasbourg*). U 12 privatnih škola *ABCM*, koje se, međutim, finansiraju iz javnog budžeta, dvojezičnu nastavu je pohađalo više od 1.100 učenika uzrasta od tri do jedanaest godina (*ABCM Zweisprachigkeit*).

Od 2017/18. školske godine, u tri od ukupno 12 *ABCM* škola (Ageno /Haguenau/Hagenau/, Ingershajm /Ingersheim/, Moš /Moosch/ i Miluz /Mulhouse/Mülhausen/) predaje se isključivo na nemačkom jeziku i to tako što se u najnižim razredima – *maternelle* – kombinuju alzaški⁶ i standardni nemački. Planira se da se u tri predškolska razreda i prvom razredu osnovne škole 50% nastave odvija na alzaškom, a 50% na standardnom nemačkom, s tim što će se pismenost uvoditi na nemačkom jeziku da bi se onda postepeno prelazilo na francuski. Taj rani model intenzivnog učenja s nestandardnim varijetetom, koji se utapa u dvojezični model, pilotiraju (isprobavaju) i procenjuju Univerzitet u Strazburu (Francuska) i Karlsrue Univerzitet obrazovanja (Nemačka).

U javnom sistemu se nedostatak nastavnika i francuski sistem angažovanja nastavnika (*concours*) i imenovanja nastavnika koji nemaju neophodnu stručnost na nemačkom jeziku negativno odražavaju na delotvornost tog dvojezičnog modela. Ti nedostaci se izbegavaju u školama *ABCM*, koje angažuju nastavnike čiji je maternji jezik nemački kako bi držali onaj deo nastave koji se odvija na nemačkom jeziku, a bilingvalne alzaško-francuske nastavnike za nastavu koja se predaje na francuskom jeziku.

Ostali delotvorni dvojezični modeli mogu se naći na primer u Graubünden/Grischun/Girigioni u Švajcarskoj – retoromanski/nemački, u Francuskoj – baskijsko/francuski, u Italiji – francusko/italijanski, u Španiji – baskijsko/španski i, u Nemačkoj – lužičkosrpski/nemački.

Po mom mišljenju i u skladu sa posebnim sociolingvističkim kontekstom, dvojezični nastavni model koji obuhvata jezik neke nacionalne manjine u što većoj meri:

- mora biti dostupan manjinama i većini u skladu sa statusom manjinskog jezika;

⁶ Budući da postoji odnos diglosije između alzaškog i standardnog nemačkog, kao i u jugozapadnom delu Nemačke i u germanofonim delovima Švajcarske i u Lihtenštajnu (funkcionalna distribucija između alemanskih dijalekata i standardnog nemačkog), društveni status svakog od tih dijalekata predstavlja predmet polemike u Alzasu jer se postavlja pitanje da li treba štiti i promovisati i koristiti u obrazovanju alzaški ili oba varijeteta kao dijadički sistem – alzaški dijalekt i standardni nemački.

- mora imati nizak prag učenika;
- mora osigurati da se svakom jeziku posveti oko 50% nastavnog vremena;
- mora biti prilagođen statusu i veličini manjinske jezičke zajednice, npr. tako što će se na početku uvećati udeo manjinskog jezika;
- mora obuhvatiti nastavu relevantnih predmeta, kao što je matematika, na manjinskom/regionalnom jeziku;
- mora izbeći da se na manjinskom/regionalnom jeziku predaje bilo koji predmet koji spada u domen kulture;
- mora izbeći da nastava drugih jezika (stranih jezika) ometa ili remeti ravnotežu između dva jezika na kojima se odvija osnovna nastava;
- mora biti usmeren ka dvopismenosti i visokom nivou jezičke veštine i na manjinskom i na većinskom jeziku;
- mora biti usmeren ka uporedivom nivou znanja kada je reč o opšteobrazovnim predmetima u većinskim odeljenjima istog razreda;
- mora biti dopunjen vannastavnim aktivnostima, kao što je razmena učenika, učestvovanje u projektima i aktivnostima u arhivama, bibliotekama, muzejima i socijalnim ustanovama;
- mora obezbediti specifičnu obuku za nastavnike kada je reč o didaktičkim metodama za intenzivno i dvojezično obrazovanje;
- mora biti upotpunjen naučnim nadzorom i procenom;
- mora biti objašnjen roditeljima i društvu u celini.

2.3 Nastava manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture

Nastava manjinskog jezika kao nastavnog predmeta je model koji se retko bira kao model predviđen u Povelji i samo u sasvim malobrojnim zemljama on odgovara zahtevima Povelje.

U Rumuniji se manjinski jezik kao maternji nudi u pripremnom razredu tri časa nedeljno, a od prvog razreda – četiri časa nedeljno. Taj model gde se nastava održava od tri do četiri časa nedeljno primenjuje se na bugarski i češki u srednjoj školi, a na ruski i u osnovnoj i u srednjoj školi.⁷ Jedan dodatni čas predviđa se za *Istoriju i kulturu nacionalne manjine* u osnovnom nastavnom planu i programu za šesti i sedmi razred (za škole u kojima se nastava odvija na manjinskim jezicima i za škole u kojima učenici koji su pripadnici nacionalnih manjina pohađaju nastavu na rumunskom jeziku). *Chelaru-Murăruș* (2017: 49) pominje da je ukupno 48.331 učenik odabrao kao izborni predmet nastavu iz maternjeg jezika tokom školske 2011/2012. godine, gde se najveći broj opredelio za romski (32.158), ukrajinski (8.205) i mađarski (3.957).

Nastava manjinskog jezika može se dopuniti tako što će se još jedan školski predmet predavati na manjinskom jeziku, na primer zaštita životne sredine, što omogućuje da se radi sa „izazovnim” temama, da se uvežbavaju veštine komunikacije i argumentovanje i da se koriste autentični usmeni i pismeni dokumenti na manjinskom jeziku. To se na primer primenjuje u nastavi severnofrizijskog jezika u Nemačkoj, gde se na frizijskom odvija nastava iz još jednog dodatnog predmeta (muzika, regionalne i socijalne studije) (Savet Evrope 2014, Peti izveštaj Komiteta eksperata o Nemačkoj, str. 6 i *Friesenrat/Frizijsko veće*). Ostali zanimljivi modeli nastave manjinskog jezika mogu se naći u severnoj Italiji kada je reč o jeziku ladino, gde je nastava iz tog ugroženog

⁷ Izvor: Okvirni plan za osnovno obrazovanje u školama ili razredima u kojima učenici koji su pripadnici nacionalnih manjina uče na rumunskom jeziku; Okvirni plan za niže razrede srednjih škola u kojima se nastava odvija na manjinskim jezicima i za odeljenja nižih razreda srednjih škola u kojima učenici koji pripadaju nacionalnim manjinama pohađaju nastavu na rumunskom, vidi: <http://programe.ise.ro>. Vidi, takođe: Savet Evrope 2016, Drugi periodični izveštaj o Rumuniji, str. 104ff za bugarski, str. 131ff za češki, str. 204ff za ruski, vidi, takođe, *Chelaru-Murăruș* 2017: 46.

manjinskog jezika dopunjena još jednim školskim predmetom koji se predaje na tom jeziku (Verra 2015: 9) ili u Kantonu Graubünden *Graubünden/Grischun/Grigioni* (u Švajcarskoj), gde se nastava u srednjoj školi odvija na retoromanskom idiomu samedan, a učenici kojima je maternji jezik italijanski ili retoromanski mogu da izaberu između italijanskog ili retoromanskog (četiri časa nedeljno) kao nastavni predmet, uz biologiju (dva časa nedeljno) na ta dva manjinska jezika (*Academia Engiadina*).

Po mom mišljenju i u skladu sa posebnim sociolingvističkim kontekstom, nastava jezika nacionalne manjine mora u što većoj meri:

- da bude dostupna manjinama i većini u skladu sa statusom manjinskog jezika;
- da ima nizak prag za broj učenika;
- da osigura najmanje tri-četiri časa nedeljno na manjinskom jeziku;
- mora takođe da ponudi predavanje kulture na manjinskom jeziku;
- da izbegne da nastava nekog svetskog jezika (npr. engleski, španski) predstavlja konkurenciju učenju manjinskog jezika;
- da izbegne da drugi izborni predmeti koji uživaju veliki prestiž (npr. informatika, sport) budu u konkurenciji sa časovima manjinskog jezika;
- da bude deo nastavnog plana i programa i integrisana u školski program, a ne da bude samo nešto što se nudi tokom slobodnih dana;
- da podleže sistemu ocenjivanja i nagrađivanja;
- da bude, ako je to moguće, dopunjena predavanjem još nekog predmeta na tom jeziku (npr. biologija, zaštita životne sredine, sociologije);
- da bude dopunjena vannastavnim aktivnostima, kao što su razmena učenika, projekti i aktivnosti u arhivama, bibliotekama, muzejima i socijalnim ustanovama;
- da pruži specifičnu obuku nastavnika i obezbedi odgovarajući nastavni materijal;
- da bude upotpunjena naučnim nadzorom i procenom;
- da bude objašnjena roditeljima i društvu u celini.

3. Pravni aspekti

Srbija je u svom Ustavu i celokupnom zakonodavnom aparatu utvrdila ekstenzivna manjinska prava i prava na jezik, uključujući zakone o jeziku i zakone koji uređuju pitanje jezičkih prava u obrazovanju; neki od tih zakona nedavno su izmenjeni dopunjeni.

■ Ustav Republike Srbije (2006)

Iako je „u Republici Srbiji u službenoj upotrebi srpski jezik i ćirilčko pismo”, Ustav Republike Srbije takođe utvrđuje da se „službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje... zakonom, na osnovu Ustava” (član 10). Nekoliko članova Ustava bavi se različitim aspektima manjina i manjinskog jezika (član 10: Jezik i pismo; član 14: Zaštita nacionalnih manjina; član 48: Podsticanje uvažavanja razlika; Deo 3. (članovi 75–81): Prava pripadnika nacionalnih manjina). Posebno, u članu 78 spominje se zabrana nasilne asimilacije pripadnika nacionalnih manjina i mera koje bi prouzrokovale veštačko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na područjima gde pripadnici nacionalnih manjina žive tradicionalno i u značajnom broju; i član 79 bavi se pravom na očuvanje posebnosti u domenima jezika, pisma i kulture; između ostalog, na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina, kao i na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova.

■ Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine (2014)

Član 6. utvrđuje nacionalna prava: U Vojvodini je zajamčena potpuna ravnopravnost Mađara, Slovaka, Hrvata, Crnogoraca, Rumuna, Roma, Bunjevaca, Rusina, Makedonaca i pripadnika drugih brojčano manjih nacionalnih grupa – nacionalnih zajednica koje u njoj žive, u ostvarivanju njihovih prava. Višejezičnost, višekulturalnost i sloboda veroispovesti predstavljaju vrednosti od posebnog značaja koje Pokrajina podstiče i razvija, kao i preduzima posebne mere i aktivnosti za pružanje podrške međusobnom upoznavanju i uvažavanju jezika (član 7). Pored srpskog jezika i ćirilskog pisma u ravnopravnoj službenoj upotrebi su i mađarski, slovački, hrvatski, rumunski i rusinski jezik i njihova pisma (član 24).

■ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2018)

Član 14. utvrđuje da će se, za potrebe obrazovanja na jeziku nacionalnih manjina, u okviru visokog obrazovanja podržati razvijanje studijskih programa za vaspitače i nastavnike na jezicima nacionalnih manjina. Tu će biti omogućeno stručno osposobljavanje nastavnika koji predaju jezike nacionalnih manjina i drugih nastavnika i instruktora koji će se obrazovati na jezicima nacionalnih manjina ili dvojezično.

■ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina (2018)

Saveti nacionalnih manjina uživaju određeni stepen autonomije i imaju nadležnost za preduzimanje inicijativa u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i zvanične upotrebe jezika i pisma. U Srbiji je osnovana 23 nacionalni savet,⁸ gde 15 saveta odgovara za 15 jezika koji su zaštićeni Poveljom (albanski, bosanski, bugarski, bunjevački, hrvatski, češki, nemački, mađarski, romski, rumunski, rusinski, slovački, ukrajinski i vlaški), a pored toga Nacionalni saveti koji predstavljaju Aškalije, Egipćane, Grke, Jevreje, Crnogorce, Poljake, Ruse i Slovene. su tu i predstavnici aškalijske, egipćanske, grčke, jevrejske, crnogorske i slovenačke manjine. Zavisno od veličine manjine, nacionalni savet ima od 15 do 35 predstavnika. Obrazovanje je veoma važan domen koji je obuhvaćen aktivnostima saveta nacionalnih manjina, i oni su, u suštini, organizacije za očuvanje jezika, kulture i identiteta lica koja žive u Srbiji, a maternji jezik im je neki od manjinskih jezika. Izbori za nacionalne savete nacionalnih manjina održani su 2018. godine.

■ Ostali zakoni

Pored Ustava i gore pomenutih zakona, i drugi zakoni uređuju određene aspekte upotrebe manjinskog jezika u domenu obrazovanja: Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2018); Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2019); Zakon o udžbenicima (2018); Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (2010); Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (2013); Zakon o srednjem obrazovanju (2013); Zakon o dualnom obrazovanju; Zakon o visokom obrazovanju; Zakon o obrazovanju odraslih (2013) i neka podzakonska akta, kao što je Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave.

Za vreme boravka misije u Beogradu bilo je izvesnih napomena da je zakonodavni aparat kojim se uređuje pitanje upotrebe manjinskih jezika u obrazovanju u Srbiji isuviše složen i ponekad protivrečan.

Srbija je 2006. godine ratifikovala Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima, i taj instrument je u Srbiji stupio na snagu 1. juna 2006. U domenu obrazovanja posebno su relevantni član 7. f, g i h (Deo II), kao i član 8. (Deo III). Ukupno uzev, Povelja se primenjuje na 15 jezika: albanski, bosanski, bugarski, bunjevački, hrvatski, češki, nemački, mađarski, makedonski, romski, rumunski, rusinski, slovački, ukrajinski i vlaški. Pet jezika – bunjevački, češki, nemački, makedonski i vlaški – zaštićeno je samo po Delu II (član 7), dok je deset jezika obuhvaćeno i Delom II (član 7) i

⁸ Postoje 22 osnovana Nacionalna saveta nacionalnih manjina, plus Savez jevrejskih zajednica koji se računa kao 23. zakonski priznati Nacionalni savet.

Delom III (članovi 8–14): albanski, bosanski, bugarski, hrvatski, mađarski, romski, rumunski, rusinski, slovački i ukrajinski.⁹

Srbija je ratifikovala Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina (*FCNM*) 2001. godine i ta konvencija je iste godine u Srbiji stupila na snagu. Članovi 12, 13. i 14. odnose se na oblast obrazovanja, uz unakrsne reference u nekim drugim članovima.¹⁰

Oba navedena instrumenta postala su sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije.

4. Obrazovanje manjina u Srbiji

Prema Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2018), lica koja pripadaju nacionalnim manjinama imaju pravo na obrazovanje na svom jeziku u ustanovama predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja (član 13). Novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja je donet 2017, a izmenjen i dopunjen 2019.

U obrazovanju na jeziku manjine u Srbiji postoje tri modela: 1. Manjinski jezik kao sredstvo na kome se odvija nastava u svim opšteobrazovnim predmetima, a srpski kao nematernji jezik se predaje kao jedan nastavni predmet; 2. Dvojezično obrazovanje i 3. Nastava manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture. Ti modeli odgovaraju trima modelima koji se pominju u članu 8. (Obrazovanje, Deo III) *ECRML*.

4.1 Manjinski jezik kao sredstvo na kome se odvija nastava, uz nastavu srpskog jezika kao nematernjeg jezika

Obrazovanje u kome je manjinski jezik jezik na kome se odvija nastava, dok se srpski kao nematernji jezik izučava kao poseban predmet primenjuje se kod osam manjinskih jezika: albanskog, bosanskog, bugarskog, hrvatskog, mađarskog, rumunskog, rusinskog i slovačkog.

Ovaj model daje dobre rezultate, pored toga, osigurava učenje akademskog sadržaja na jeziku manjine, očuvanje i razvoj jezika manjine i njenu privatnu i javnu upotrebu, dok istovremeno razvija kompetencije na srpskom jeziku potrebne za potpuno učešće u srpskom društvu. Učenici koji su integrisani u ovaj model obrazovanja manjina uče sa istim nastavnim planom i programom kao i većina učenika koji uče na srpskom jeziku. Nastavni plan i program za školske predmete Svet oko nas (1. i 2. razred), Priroda i društvo (3. i 4. razred), Istorija i Geografija (od 5. do 8. razreda), Muzika i umetnost (svi razredi) imaju dodatnih 30% sadržaja koji sadrže specifičnosti manjine.

Neki akademici i istraživači, kao i neki sagovornici u Srbiji, naveli su da u nekim slučajevima, kada je manjina u većinskoj situaciji, učenici nisu razvili dovoljnu kompetenciju na srpskom jeziku i da nisu u potpunosti integrisani u društvo.¹¹

⁹ Kada je reč o članu 8. (obrazovanje), sledeći stavovi se odnose na svih deset manjinskih jezika obuhvaćenih Delom III: 1 a (iii), a (iv), b (iv), c (iv), d (iv), e (ii), f (iii), g. Srbija je na taj način odabrala najniži nivo zaštite za svih deset jezika obuhvaćenih Delom III, ne uzimajući u obzir različite jezičke situacije (broj govornika, lokalna manjina ili većina itd.).

¹⁰ Ostale međunarodne konvencije odnose se na zaštitu nacionalnih i jezičkih manjina, kao što su Univerzalna deklaracija o jezičkim pravima, Preporuke iz Osla o jezičkim pravima nacionalnih manjina, Haške preporuke o obrazovnim pravima nacionalnih manjina, Strazburški manifest o zaštiti nacionalnih manjina i jezika u okviru Evropske unije. Vidi, takođe, Henrard 2017.

¹¹ Jedan sagovornik je izjavio da neke manjine „žive u segregaciji umesto integraciji“ i u „lingvističkom apartheidu i autizmu“.

4.2 Dvojezično obrazovanje

Izraz „dvojezično obrazovanje“ je izuzetno polisemičan. Obično se to koristi kao hiperonim koji obuhvata i pristupe, kao što su intenzivno učenje jezika u dvojezičnoj nastavi i model *CLIL - content and language integrated learning (model nastave koji objedinjuje podučavanje nastavnog predmeta i stranog jezika, gde se nejezički sadržaji izučavaju na stranom jeziku – prim. prev.)*. U svetu postoji bogat korpus naučne literature koji obuhvata mnogo različitih obrazovnih situacija i scena, i koje zavise od različitih faktora: ljudi koji govore manjinski i većinski jezik u manjinskom ili većinskom kontekstu, status jezika, svetski jezici i jezici ograničenog domašaja, broj govornika, stepen integracije u nastavni plan i program, postojanje posebne obuke za nastavnike i odgovarajućeg nastavnog materijala itd. Posvećen je i različitim ciljevima, kao što su revitalizacija jezika, održavanje jezika, bogaćenje ili pacifikacija, (vidi, takođe, Edwards 1981, Baker 2017).

Dvojezično obrazovanje uopšte, kao posredni oblik revitalizacije, održavanja, zaštite i promocije manjinskog jezika, koje se nalazi između učenja manjinskog jezika i učenja na manjinskom jeziku, može biti moćno pedagoško sredstvo. Mora se pažljivo analizirati o tome šta društvo u celini i pojedinci dobijaju i gube sa ovom ponudom.

Dvojezično obrazovanje u Srbiji je tradicionalno dostupno u osnovnim i srednjim školama u određenim jezičkim dijadama (nemačko-srpski; nemačko-mađarski), ali samo kao maternji jezik u vezi sa stranim jezicima (srpski sa engleskim, italijanskim i francuskim), i mađarski sa nemačkim kada se mađarski smatra maternjim jezikom, a nemački stranim jezikom.¹² Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave („Službeni glasnik RS”, br. 105/15,50/16 i 35/17) utvrđuje razrede u kojima počinje dvojezično obrazovanje, njegove modalitete, nastavno osoblje, postupak nadzora i vrednovanja itd. Međutim, samo 30–45% nastavnog plana i programa predaje se na stranom jeziku, što znači da se 55–70% nastave odvija na maternjem srpskom ili mađarskom jeziku.

Dvojezično obrazovanje predstavlja osetljivo pitanje, naročito u odnosu na srpski i manjine jezike. Neke manjine (npr. bošnjačka, mađarska i slovačka) protive se dvojezičnom obrazovanju jer stahuju da to utire put asimilaciji jer razvodnjava udeo manjinskog jezika u obrazovanju. Međutim, Nacionalni Savet Bugarske nacionalne manjine je formulisao izričite zahteve za dvojezično obrazovanje.¹³ U nekim slučajevima, i kao privremena mera kada kvalifikovani nastavnici nisu dostupni, neki predmeti u okviru modela „Manjinski jezik kao sredstvo nastave“ se vode na srpskom jeziku.

Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („Službeni glasnik RS”, br. 18/10 i 101/17) utvrđuje u članu 5: „Vaspitnoobrazovni rad ostvaruje se na srpskom jeziku. Za pripadnike nacionalne manjine vaspitnoobrazovni rad ostvaruje se na jeziku nacionalne manjine, a može da se ostvaruje i dvojezično na jeziku nacionalne manjine i na srpskom jeziku, ako se za to opredeli najmanje 50% roditelja, odnosno drugog zakonskog zastupnika dece”. Dvojezično obrazovanje na srpskom i rumunskom nudi se u predškolskim ustanovama u tri lokalne samouprave (Republika Srbija 2017: 118), kao i na srpskom i hrvatskom u jednoj ustanovi u Subotici (Republika Srbija 2017: 178).

4.3 Učenje manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture

¹² U Srbiji, nemački ima dupli status manjinskog jezika, koji pokriva Deo II Povelje, i stranog jezika.

¹³ U bivšoj Jugoslaviji tradicionalno je uvedeno dvojezično obrazovanje kako bi se obezbijedilo određeno obrazovanje na manjinskim jezicima dok se ne uvede potpuno obrazovanje na manjinom jeziku (Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, čl. 13 i čl. 15, ("Sl. list SRJ", br. 11/2002).

Predmet maternji jezik sa elementima nacionalne kulture postoji za 15 jezika (16 uključujući i nemački od jeseni 2019): albanski, bosanski, bugarski, bunjevački, hrvatski, češki, mađarski, makedonski, romski, rumunski, rusinski, slovački, slovenački, ukrajinski i vlaški za učenike koji pohađaju nastavu na srpskom. Međutim, ovaj predmet se uči samo dva časa nedeljno, što znači da im se ne posvećuje mnogo vremena; osim toga, ti jezici se ne koriste u predškolskim ustanovama, niti u srednjem obrazovanju (Savet Evrope, Četvrti izveštaj o Srbiji). Neki sagovornici su pomenuli da se deo predmeta „elementi nacionalne kulture“ ponekad predaju na srpskom jeziku. Taj model će uskoro biti uveden za nemački jezik.

5. Razmena mišljenja s predstavnicima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Razmena mišljenja s predstavnicima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja bila je posvećena nekim aspektima pravnog sistema Republike Srbije i pravima nacionalnih manjina, obrazovnog sistema u Srbiji, pitanju osam manjina koje imaju obrazovni sistem vođen na manjinskom jeziku, aspektima dvojezičnog obrazovanja, modelu učenja „maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture“. Razmotreni su uslovi za službenu upotrebu manjinskog jezika (5%), jezički status Novog Sada (pet jezika u službenoj upotrebi), specifična situacija dvojezičnih škola i mešovitih razreda (za Bugare u Dimitrovgradu i Bosilegradu), Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave. Predočene su dodatne informacije, kao što je ona o uvođenju prvog stranog jezika u trećem razredu osnovne, kao i nastavi drugog stranog jezika u petom razredu osnovne škole.

Druga tema o kojoj je bilo govora jeste Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina i pitanje udžbenika za obrazovanje jezika nacionalnih manjina, kao i novi nastavni plan i program za srpski jezik kao nematernalni jezik. Predočene su i neke informacije o romskom stanovništvu. Ukupan broj romskog stanovništva, učenika, iznosi 147.604. Kada je reč o vlaškom, uobičajeno se koristi termin *govor*, a ne jezik, jer je reč o varijetetu koji nije (još) standardizovan. Aškalije i Egipćani takođe imaju svoje nacionalne savete.

Dostavljene su i pismene informacije. U njima su izneti detalji o broju udžbenika objavljenih za različite manjine, kao i o nastavi na jezicima manjina i podučavanju jezika manjina, podaci koji se odnose na broj učenika i škola, kao i broj učenika upisanih u škole u kojima se primenjuje prvi model (5,44% u školskoj 2018/19. godini) i treći model (13.939 učenika u 321 školi u 2018/19), kao i o formiranju grupa učenika koji uče po trećem modelu.

6. Razmena mišljenja s predstavnicima nacionalnih manjina

Kako bismo stekli predstavu o položaju, stavovima i problemima nacionalnih manjina kada je reč o oblasti učenja manjinskih jezika i učenja na manjinskim jezicima, organizovani su susreti s predstavnicima nacionalnih saveta pet nacionalnih manjina: albanske, bošnjačke, hrvatske, mađarske i rusinske nacionalne manjine. Informacije koje su iznete prilikom tih susreta su dopunjene pismenim komentarima koje su dostavili predstavnici nacionalnih saveta. Nacionalni savet ukrajinske nacionalne manjine nije dostavio usmenu ili pismenu informaciju. Ostale manjine su samo poslale pismene komentare. Pismeni komentari su, gde je to bilo potrebno, ispravljani i skraćeni.

Pasusi koji slede odražavaju mišljenja nacionalnih manjina.

Albanska nacionalna manjina

Sastanku su prisustvovali i predstavnici Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine, koji su poslali i pismenu izjavu.

Albanci čine većinu u opštinama Preševo/*Presheva* (98%, po rečima sagovornika) i u Bujanovcu/*Bujanoc* (60%), u Medveđi/*Medvegja* predstavljaju značajnu manjinu. U svim slučajevima osim jednoga srpski i albanski učenici su integrisani u odvojenim školama.

Nacionalni savet je ukazao na ozbiljan manjak udžbenika za osnovne i srednje škole, a koji su traženi već godinama.¹⁴ Udžbenici na albanskom jeziku samo su u izvesnoj meri obezbeđeni za osnovne škole, dok za većinu srednjih škola nedostaju gotovo svi udžbenici. Nacionalni savet je pokušao da nabavi nastavni materijal za istoriju, geografiju i muzičko obrazovanje. U članu 2. Zakona o udžbenicima utvrđeno je da je „udžbenik osnovno didaktički oblikovano nastavno sredstvo, u bilo kom obliku ili mediju, koje se koristi u obrazovno-vaspitnom radu u školi za sticanje znanja, veština, formiranje vrednosnih stavova, podsticanje kritičkog razmišljanja, unapređenje funkcionalnog znanja i razvoj intelektualnih i emocionalnih sposobnosti učenika”. Sledstveno, zbog problema koji predstavlja nedostatak udžbenika, Nacionalni savet smatra daje potpuno legitimno izraziti zabrinutost u pogledu znanja i veština koje albanska deca mogu da steknu u školi.

U članu 5. Zakona o udžbenicima predviđeni su različiti scenariji za izradu udžbenika za nacionalne manjine. Po mišljenju Nacionalnog saveta Albanaca, te opcije mogu biti komplementarne, te stoga insistiranje na tome da se materijal srpskih udžbenika prevede na albanski jezik i samo tako obezbede udžbenici stvara određeni problem, naročito kada je reč o kulturno osetljivim udžbenicima, kao što su udžbenici istorije, geografije, muzičkog i likovnog, koji tangiraju identitet Albanaca. Predstavnici Nacionalnog saveta Albanaca veruju da udžbenike treba obezbediti prvenstveno uvozom iz Albanije; međutim, za određene predmete može se predvideti prevod sa srpskog jezika.

Kao druga goruća pitanja, Nacionalni savet je istakao problem koji se tiču obuke nastavnika, kao i probleme priznavanja diploma sa kosovskih univerziteta. Tokom niza godina nije bilo obuke nastavnika i nisu organizovani diplomski ispiti. Mladi ljudi koji su stekli obrazovanje na Kosovu posle 2008. godine i dalje su suočeni s problemom koja se ondosi na proceduru priznavanja diploma. Pošto time ostaju bez perspektive, mladi ljudi se iseljavaju u zemlje EU, ostavljajući svoje opštine bez kvalifikovanog osoblja. Oni smatraju da je proces EU integracija mogućnost da se poboljša položaj manjina. Ne postoji dvojezično obrazovanje na albanskom i srpskom jeziku.

Bošnjačka nacionalna manjina

Sastanku su prisustvovali i predstavnici Nacionalnog saveta bošnjačke nacionalne manjine, koji su poslali i pismenu izjavu.

Po tvrdnji Nacionalnog saveta, u Srbiji sada ima oko 180.000 Bošnjaka. Od toga 95% onih kojima je maternji jezik bosanski živi u šest opština, ali neki žive i u Vojvodini i u centralnoj Srbiji. Većina učenika integrisana je u prvi model, tj. obrazovanje na maternjem jeziku, ali neki od njih pohađaju nastavu po trećem modelu. Budući da je manjina uglavnom koncentrisana u jednom regionu (oblast Sandžaka), obrazovanje funkcionise veoma dobro po tom modelu. Kroz taj obrazovni model obrazuje se 15.671 učenika iz četiri opštine i taj broj se svake godine povećava. Međutim, ponekad odeljenje čini i svih 36 učenika. U dve opštine se sprovodi III model (2.458 učenika).

¹⁴ Velika knjižara u centru Beograda prodaje udžbenike za učenje srpskog jezika, međutim nedostaju udžbenici za manjine ili su dostupni samo na Internetu (lično iskustvo).

Oni su odlučno protiv dvojezičnog obrazovanja, smatrajući da bi ono dovelo do njihove asimilacije. Osim toga, bosanski je sličan srpskom jeziku, pa su učenici koji završavaju obrazovanje na bosanskom svakako osposobljeni da budu deo društvenog života u Republici Srbiji. Pošto se u tom modelu obrazovanja srpski jezik predaje kao maternji jezik, učenici uče i koriste zvanični jezik države i kulturu.

Iako je bosanski veoma sličan srpskom jeziku, oni žele da promovišu sopstveni identitet i kulturu i potrebna im je specifična literatura. Problem je u tome što se oni ne osećaju prihvaćenim i ne mogu da neguju svoju kulturu. Nije moguće visoko obrazovanje na bošnjačkim državnim univerzitetima. Zaštitnik građana i poverenik za zaštitu ravnopravnosti dobili su pritužbe zbog toga što bošnjački roditelji i učenici nisu dobili pravo da biraju jezik obrazovanja. Zakon je nedavno promenjen, bilo je nekih amandmana u vezi s manjinskim savetima, međutim oni smatraju da je to umanjilo njihova prava. Oni smatraju da ima isuviše mnogo zakona koji su dodatno uređeni podzakonskim aktima, što nije dobro.

Oni su naveli da nastavni plan i program još nije odobren, Vlada se meša u pitanje nastavnog plana i programa i udžbenika. Bošnjaci su sačinili sopstvene udžbenike, napisano je oko 200 udžbenika, to nisu prevedeni udžbenici i nisu uvezeni iz Bosne. Međutim, u udžbenicima se koristi toponim Sandžak, što vlasti ne prihvataju. Bošnjacima su potrebni nastavnici i oni žele da steknu znanje o sopstvenoj kulturi jer ne znaju mnogo o svojim korenima. Oni takođe žele katedru na univerzitetu, na kojoj će se vršiti obuka nastavnika koji će predavati bosanski jezik.

Predstavnici naglašavaju da je obrazovanje na maternjem jeziku manjina i njegova primena znatno naprednije u onim delovima Srbije gde postoji vlast na srednjem nivou, tj. u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini. Tu postoji Pedagoški institut, koji u velikoj meri pomaže u ostvarivanju obrazovanja na maternjem jeziku. Osim toga, u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini se može formirati odeljenje s najmanje pet učenika, za razliku od ostatka Republike Srbije, gde je za to potrebno minimum 15 učenika.

Postoje interkulturalni projekti između Srba i Bošnjaka. Predstavnici Nacionalnog saveta smatraju da bi trebalo da srpska većina bolje poznaje manjine koje žive u Srbiji.

Oni navode da im je za prevazilaženje mnogih problema sa kojima se danas suočavaju u Srbiji potrebna realizacija zaključka Vlade Republike Srbije sa Izveštajem, kao i predlog mera za ostvarivanje prava Bošnjaka na obrazovanje na njihovom maternjem jeziku u Republici Srbiji, usvojen od strane Vlade 1. novembra 2013. godine, čiju realizaciju Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnološki razvoj nikada nije sprovelo.

Bugarska nacionalna manjina

Nacionalni savet bugarske nacionalne manjine dostavio je pismene informacije o obrazovanju manjine kojoj je maternji jezik bugarski.

U osnovnim školama u Bosilegradu, Klisuri i Božici obrazovanje je organizovano na dva načina: postoje mešovita srpsko/bugarska odeljenja i postoje odeljenja u kojima se nastava odvija na bugarskom.

U Dimitrovgradu učenici bugarske nacionalnosti uče bugarski sa elementima nacionalne kulture, a od septembra 2019. treba da bude uvedeno obrazovanje zasnovano na modelima iz Bosilegrada.

Kada je reč o izazovima i nedostacima, najveća prepreka za obrazovanje na bugarskom jeziku jeste mali broj đaka koji pohađaju tu vrstu nastave. Glavni razlog su niska stopa nataliteta i emigracije u inostranstvo. Do sada nije bilo inicijativa da se zatvaraju škole u kojima se nastava odvija na bugarskom jeziku.

Bunjevačka nacionalna manjina

Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine dostavio je pismene.

U skladu sa dostavljenim dokumentom, od 2007. godine bunjevački sa elementima nacionalne kulture uveden je kao fakultativni predmet u obrazovnom planu i programu od prvog do četvrtog razreda i od petog do osmog razreda.

Godine 2018. promenjena je terminologija tako da se više ne koristi izraz bunjevački govor nego bunjevački jezik, što je predstavljalo veliko dostignuće u oblasti obrazovanja i korišćenja maternjeg jezika bunjevačke zajednice.

Tokom školske 2017/18. godine 420 učenika koji uče bunjevački upisano je u 11 škola, sa 13 nastavnika i 23 školske grupe.

Do sada su dostupni sledeći udžbenici za niže razrede: bunjevačka gramatika „Klupča” od prvog do četvrtog razreda i bunjevačka čitanka za prvi i drugi razred, kao i za treći i četvrti razred. U toku je izrada udžbenika za šesti i sedmi razred osnovne škole.

Tokom 11 godina, koliko se predaje taj predmet, stečeno je pozitivno iskustvo kada je reč o broju upisanih učenika, kao i o nastavi i samom predmetu nastave. U prvim godinama bilo je nekih problema s direktorima škola, koji nisu želeli da uruče upitnike učenicima. I dalje postoji problem s nekim direktorima škola i nema podsticajnih (afirmativnih) mera koje bi mogle da povećaju interesovanje učenika. Naprotiv, ni na koji način se ne podstiče opredeljivanje za taj predmet.

U razredima u kojima učenici pohađaju tu nastavu u mešovitim grupama, često je teško da se sve to uklopi u školski raspored. Isto tako, veliki je izazov za nastavnike da pripreme časove za četiri grupe u isto vreme i gotovo je nemoguće formirati grupu koju priznaje Ministarstvo prosvete – grupu od najmanje 15 učenika (zbog sve manjeg broja učenika i niske stope nataliteta, što je uobičajeni problem nacionalnih manjina).

Bunjevci smatraju da su nova zakonska rešenja koja se odnose na procenu tog razreda veoma problematična. U poređenju s drugim razredima, time se degradira ovaj predmet i vreme koje je provedeno u njegovom učenju i znanje učenika ne vrednuje se kao što se vrednuje znanje iz drugih predmeta.

Bunjevci trenutno rade na izradi Predloga amandmana za nastavni plan i program za osnovne škole u skladu s novim Zakonom o obrazovanju i vaspitanju.

Uporedo s tim promenama, rade na programima za bunjevački u srednjim školama, za koje očekuju odobrenje Ministarstva prosvete. Država ne prepoznaje tu vrstu nastave u srednjim školama i nastavnike plaća Nacionalni savet.

Sve ovo pokazuje pozitivnu tendenciju u obrazovanju Bunjevaca, čime se kompenzuje više decenija, čak i čitav vek bez ikakvog oblika učenja bunjevačkog kao maternjeg jezika.

Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine redovno nastoji da obučava nastavnike bunjevačkog jezika, ali smatraju da bi bilo veoma delotvorno ako bi tu vrstu obuke organizovalo Ministarstvo obrazovanja (npr. u gradovima ili regionima u kojima živi znatan broj lica koja pripadaju nacionalnim manjinama).

Međutim, postoji mnoštvo problema, prvenstveno finansijske prirode. Bunjevačka zajednica nema nijedan drugi izvor finansiranja osim iz budžeta Republike Srbije. Veoma je teško održavati sve aktivnosti, s jedne strane one koje zahteva država i s druge strane one koje Bunjevci žele kao zajednica, da bi ostvarivali napredak.

Hrvatska nacionalna manjina

Predstavnik Nacionalnog saveta hrvatske nacionalne manjine je prisustvovao sastanku i takođe je dostavio pismeni prilog.

U skladu sa dostavljenom izjavom, u Srbiji živi 57.000 lica čiji je maternji jezik hrvatski, sa 1.000 učenika i studenata, od kojih njih 500 pohađa nastavu po prvom modelu u Vojvodini, a 500 po trećem modelu u Subotici i Bačkom Monoštoru. U Vojvodini ima deset opština i 15 naselja u kojima živi stanovništvo koje govori hrvatski. Dijaspora je mala. Prvi model se može naći i u predškolskim ustanovama, kao i u šest osnovnih škola, i u tri srednje škole (jedna gimnazija, jedna tehnička škola i jedna srednja medicinska škola). Od 2018. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, u kontekstu obuke nastavnika za sve razrede, organizuju se dvosemestralni kursevi hrvatskog jezika i književnosti. Te kurseve finansira Hrvatska.

Kada je reč o manjini čiji je maternji jezik hrvatski, postoje neki važni i trajni problemi, kao što je prevoz učenika, stepen kvalifikacija nastavnika i udžbenici, posebno za srednje škole. Tokom 11 godina nisu se pojavili udžbenici za gimnazije. Postupak koji vodi od projekta do praktičnog korišćenja udžbenika dug je i komplikovan. Osim toga, komisije koje je osnovao Nacionalni savet i kojima je stavljeno u zadatak da prevedu ili da uvoze udžbenike nisu kvalifikovane i ne postoji nikakav kontrolni mehanizam.

Ima i dobrih vesti: za tri godine biće završen Hrvatski školski centar, koji će obuhvatiti predškolsku ustanovu, osnovnu školu i srednju školu. On će biti deo državnog obrazovnog sistema, ali će se privatno finansirati. Crkvena parohija je obezbedila zemljište za izgradnju škole.

Oni smatraju da su nažalost novim Zakonom o Nacionalnim savetima nacionalnih manjina umanjena prava nacionalnih manjina. Nacionalni savet hrvatske nacionalne manjine izrađuje novi nastavni plan i program, ali postoji sasvim mala institucionalna podrška; prevod nastavnog plana i programa finansiraju nacionalni saveti. Vojvođanska prevodilačka služba obavlja taj zadatak za neke manjine. Savet se suočava i s drugim problemima kao što je pronalaženje nastavnika koji imaju licencu za rad, oglašavanje radnih mesta, nizak nivo obuke novih nastavnika, utvrđivanje broja učenika i korišćenje njihovog pisma.

Češka nacionalna manjina

Češka nacionalna manjina dostavila je pismeni komentar čije karakteristike su ovde navedene.

- Češki jezik je u službenoj upotrebi samo u opštini Bela Crkva;

- Nacionalni savet češke nacionalne manjine uspeo je da uvede češki jezik sa elementima nacionalne kulture u nastavni plan i program i taj predmet se predaje u tri osnovne škole u opštini Bela Crkva, dve srednje škole i jednoj osnovnoj školi u opštini Kovin.

Sedište Nacionalnog saveta češke nacionalne manjine nalazi se u opštini Bela Crkva od 2010, otkako je Nacionalni savet osnovan. Odlukom Nacionalnog saveta češke nacionalne manjine šest obrazovnih ustanova proglašeno je ustanovama od posebnog značaja za obrazovanje Čeha. Ukupan broj učenika koji uče češki jezik sa elementima nacionalne kulture je 187.

Kada je reč o izazovima i preprekama s kojima se susreću kod organizovanja/predavanja predmeta češki jezik s elementima nacionalne kulture, oni žele da naglase sledeće činjenice:

- Nedostatak razumevanja lokalne zajednice za potrebu da se predaje i izučava predmet češki jezik sa elementima nacionalne kulture;
- Problem odeljenja s malim brojem učenika usled čega se smanjuje broj učenika koji uče češki jezik sa elementima nacionalne kulture;
- Finansiranje štampanja udžbenika na češkom jeziku i plaćanja honorara autorima programa i udžbenika nije rešeno na nacionalnom nivou tako da svi troškovi padaju na Nacionalni savet. Za izuzetno mali budžet Nacionalnog saveta češke nacionalne manjine to predstavlja veliko opterećenje;
- Nedostatak novčanih sredstava za objavljivanje udžbenika za taj predmet;
- Nedostatak novčanih sredstava za isplatu honorara autorima plana i programa i udžbenika;
- Nedostatak novčanih sredstava za kupovinu savremenih učila i nastavne opreme.

Ministarstvo prosvete je napravilo problem svojom Odlukom o mreži osnovnih škola u opštini Bela Crkva. Nacionalni savet se povodom tog pitanja obratio zaštitniku građana tražeći da se preduzmu preventivne mere.

Nemačka nacionalna manjina

Nemačka nacionalna manjina je dostavila pismeni komentar u vezi s nedostacima i izazovima u pogledu obrazovanja učenika koji pripadaju nemačkoj nacionalnoj manjini. Dodatne informacije telefonom je predočio jedan nastavnik.

Nemački se nudi kao prvi ili drugi strani jezik u osnovnim i srednjim školama. Zbog sve veće popularnosti nemačkog jezika nema nikakvih teškoća kada je reč o broju učenika koji se opredeljuju za učenje tog jezika.

Kako bi poboljšali kvalitet nastave nemačkog jezika, oni smatraju da je neophodno povećati broj profesionalnih seminara i kurseva obuke za nastavnike nemačkog jezika. Konkretno, nastavnici nemaju mnogo prilike za konverzaciju, a Nemci su uvereni da treba organizovati i praktično realizovati više obuke kada je reč o nemačkom jeziku. Takođe, smatraju da je veoma važno da se u većoj meri organizuje razmena s germanofonim zemljama.

Najveći izazov za Nacionalni savet nemačke nacionalne manjine jeste uvođenje nemačkog jezika kao prvog stranog jezika u što je moguće više osnovnih i srednjih škola. Savet trenutno radi na primeni nastavnog plana i programa za predavanje nemačkog sa elementima nacionalne kulture od prvog do četvrtog razreda osnovne škole.

Po rečima nastavnika s kojim smo razgovarali telefonom, trenutno postoji jedno dvojezično obdanište – „Palčica” u Subotici – sa četiri grupe u kojima deca (od tri do šest godina) mogu da uče dvojezično: na srpskom/nemačkom ili mađarskom/nemačkom.

Nacionalni savet nemačke nacionalne manjine smatra da je postojao poduhvat da se dvojezično obrazovanje na srpskom/nemačkom uvede u Osnovnoj školi „Deseti oktobar” od 2010/2011. godine. Taj projekat su odobrili Ministarstvo prosvete i opština Subotica i on uživa finansijsku podršku Nemačke. Nemački mentori su obučavali nastavnike da predaju 30% nastavnog plana i programa na nemačkom jeziku u sledećim predmetima: geografija, biologija, likovno i muzičko obrazovanje. Međutim, uprkos odobrenju i dobroj volji taj nastavni model nije ispunio potrebne standarde.

Trenutno, da bi se osnažilo učenje nemačkog jezika, deca u Osnovnoj školi „Deseti oktobar” uče nemački od prvog razreda umesto od petog razreda. Ista situacija postoji u školi „Szeczeny Istvan” kada je reč o mađarskom jeziku.

U svom četvrtom evaluacionom izveštaju (Savet Evrope 2018: 36, 66) Komitet eksperata ECRML preporučuje da Srbija proširi dvojezično obrazovanje za nemački.¹⁵

Mađarska nacionalna manjina

Predstavnik Nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine je prisustvoavao sastanku i dostavio pismenu informaciju.

Prema Nacionalnom savetu, mađarska manjina čini najveću manjinsku grupu u Srbiji sa više je od 250.000 onih kojima je maternji jezik mađarski, a uglavnom žive u Vojvodini (vidi takođe Ferdinand i ostali 2017). Oni čine većinu u Kanjiži (85%) i u Senti (80%), kao i relativnu većinu u Subotici. Prema Nacionalnom savetu, postoje naselja s manje od 15% mađarske dijasporu u nekim opštinama. Skorenovac predstavlja naselje „ostrvskog” tipa. Mađarska zajednica obično bira prvi model obrazovanja (nastava na manjinskom jeziku), a u nekim slučajevima primenjuje se treći model. Iako taj model ima povoljan status u osnovnim školama, nepovoljan je u srednjim školama, jer nastavnike ne plaća država.

Nacionalni savet mađarske manjine odlučno se protivi dvojezičnom obrazovanju jer taj model vodi u asimilaciju, što se događa u drugim zemljama. Po njihovom mišljenju, očuvanju njihovog jezika i kulture jedino može voditi kompletno obrazovanje na maternjem jeziku, uz snažnu poduku iz državnog jezika.

Nacionalni savet mađarske manjine smatra da treba revidirati nastavni plan i program. Udžbenici i nastavni materijal na mađarskom i za mađarski predstavljaju jedan od najvažnijih problema budući da njihovo objavljivanje kasni godinu dana, a diskriminatorno je primoravati učenike da uče bez odgovarajućeg udžbenika. Takođe smatra da bi trebalo preduzeti afirmativnu akciju kako bi udžbenici bili podjednako dostupni svim učenicima.

Što se tiče visokog obrazovanja, izveštavaju da Pravni fakultet u Novom Sadu¹⁶ odbija prijemni ispit na mađarskom jeziku, što je protivno zakonu. Nastavni plan i program za učenje srpskog jezika kao nematernjeg jezika je reformisan, i pripadnici mađarske nacionalne manjine pozdravljaju. Zahvaljujući tom novom nastavnom planu i programu moguće je da se srpski uči od

¹⁵ Kada je reč o nastavi nemačke književnosti na univerzitetima u Srbiji, vidi Vukčević (2016).

¹⁶ O teškoćama s kojima se suočavaju studenti mađarske nacionalnosti na Univerzitetu u Novom Sadu zbog toga što nemaju odgovarajuće kompetencije iz srpskog jezika vidi Lendák-Kabók i Lendák (2016):

samog početka, budući da većina dece kojoj je maternji jezik mađarski ne govori srpski kada polazi u školu.

Što se tiče trećeg modela, gde je mađarski izborni predmet, Nacionalni savet izveštava da je roditeljima ponekad onemogućeno da biraju taj model zato što direktori škola vrše pritisak na njih da se opredele za druge izborne predmete kako bi nastavnici imali neophodan broj sati nastave mesečno. Problem je i demografija, s obzirom na nisku stopu nataliteta i emigraciju.

Zatvaranje i fuzionisanje škola predstavlja pretnju nastavi na mađarskom i učenju mađarskog jezika. Nacionalni savet mađarske manjine strahuje da interes govornika mađarskog jezika neće biti poštovan tokom procesa racionalizacije obrazovnog sistema, npr. kada je reč o pragovima, i veruju da škole u kojima se glavina nastave odvija na manjinskom jeziku treba da ostanu škole u kojima prednjači manjinski jezik uprkos procesu racionalizacije.

Kada je reč o prevođenju standardizovanih tekstova, školskih obrazaca i potvrda i diploma, Nacionalni savet izveštava da Ministarstvo prosvete nije opredelilo budžetska sredstva, iako zakon utvrđuje da ti dokumenti treba da budu dostupni na manjinskom jeziku. Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine pomaže u hitnim pitanjima, plaćajući prevod testova, ali, u skladu sa zakonom, to treba da bude zadatak Vlade, koja treba da izdvoji dovoljno finansijskih sredstava za završetak tih zadataka koji su propisani zakonom.

Po Nacionalnom savetu, uvođenje centralnog prijemnog testa za univerzitet, za koji je pripremni materijal dostupan samo na srpskom jeziku dovešće do toga da učenici kojima je maternji jezik manjinski postižu slabije rezultate i budu diskriminirani. Ministarstvo prosvete mora naći rešenje za prevod tog materijala.

Nacionalni savet izveštava da Centar *ENIC/NARIC* (Centar za informisanje o priznavanju inostranih visokoškolskih i srednjoškolskih isprava i priznavanje u svrhu zapošljavanja), koji utvrđuje ekvivalentnost diploma, nije u stanju da obavi zadatke koji su mu povereni onoliko efikasno koliko se to od njega traži. Iako je postupak zakonski ograničen na tri meseca, zahtevi za procenu, vrednovanje i priznavanje stranih kvalifikacija obrađuju se znatno duže i ponekad se odbacuju bez dovoljnog obrazloženja.

Nacionalni savet ukazuje da prosvetni inspektori koji nadziru kvalitet i zakonitost obrazovanja na manjinskim jezicima ne govore u dovoljnoj meri jezik nastave koju procenjuju ili ga čak uopšte ne govore. Međutim, da bi zaista mogli da podnesu izveštaje o nastavi koju procenjuju, neophodno je da poseduju visok stepen znanja jezika na kome se nastavni proces odvija.

Nacionalni savet ukazuje da većinsko društvo vidi u nacionalnim manjinama vidi samo folklor; trebalo bi da se ta percepcija promeni, i da bi trebalo da nastavni plan i program većinskog stanovništva sadrži informacije o nacionalnim manjinama.

Makedonska nacionalna manjina

Nacionalni savet makedonske nacionalne manjine dostavio je pismene informacije o obrazovanju manjine kojoj je maternji jezik makedonski.

Prema Nacionalnom savetu makedonske nacionalne manjine, predmet makedonski jezik sa elementima nacionalne kulture predaje se kao fakultativni predmet. U suštini, nije precizno utvrđeno da li je on obavezni fakultativni ili samo fakultativni predmet, zato što svake godine postoji problem sa upisom učenika. Od direktora škola zavisi da li učenici dobijaju upitnik i u kakvom obliku.

Međutim, zahvaljujući entuzijazmu pojedinaca makedonski se predaje u sedam škola za ukupno 15 grupa.

Oni smatraju da broj učenika koji su u taj proces uključeni ranije je bio veći, ali iz finansijskih razloga Nacionalni savet makedonske nacionalne manjine nije bio u stanju da kupi udžbenike za veći broj učenika. Broj škola i broj grupa bi svakako bio veći kad se pripadnici makedonske nacionalne manjine ne bi suočavali s jednim brojem izazova. Oni žive raštrkano i suočeni su s problemom kada moraju da formiraju odeljenje od najmanje 15 učenika.

Izazov s kojim se oni suočavaju ogleda se u načinu na koji je koncipiran nastavni plan i program i u nedostatku udžbenika. Zbog malog broja učenika izdavači nemaju interesa da te udžbenike objavljuju. Za kvalitetan udžbenik potreban je znatan rad autora, dizajnera i ilustratora, a finansijski resursi za motivisanje autora su ograničeni. Pored toga, da se ne bi opterećivali roditelji, Makedonski nacionalni savet plaća izdavače i kupuje udžbenike. Do sada su objavljeni udžbenici za prvi, drugi i treći razred osnovne škole (prema starom planu i programu). Izrađeni su nastavni planovi i programi sa očekivanim ishodima za prvi i pet razred, a podneti su i predlozi za drugi i šesti razred.

Oni navode da kada je reč o obrazovnom modelu, izazov predstavlja i opisno ocenjivanje (od neyadovoljava do odličan) ovog predmeta (budući da je on fakultativni). Konkretno, neki učenici bi želeli da nastave obrazovanje u Makedoniji, ali opisna ocena iz tog predmeta nije „dokaz” kompetencije kada je reč o makedonskom jeziku. Pored toga, postoji potreba da se ustanovi sistem nadzora kada je reč o ocenjivanju. Potrebna je i obuka nastavnika, ali zbog toga što je njihov broj mali, gotovo da nije moguće sprovesti takvu obuku. Nacionalni savet je akreditovao seminar za nastavu u kombinovanim odeljenjima u Pedagoškom zavodu Vojvodine, ali na državnom nivou takvi seminari ne postoje. Takođe se postavlja i pitanje ko će finansirati taj seminar.

Makedonski jezik sa elementima nacionalne kulture organizovan je kao izborni predmet samo u osnovnim školama. Oni ukazuju da učenici ne mogu nastaviti da proučavaju taj predmet u srednjim školama zato što ne postoje nastavni planovi i programi, niti obrazovni sistem prepoznaje taj predmet, čak ni kao izborni. Nastavnike ne može da plati Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije zato što se učenje makedonskog jezika sa elementima nacionalne kulture završava u osmom razredu osnovne škole.

Romska nacionalna manjina

Nacionalni savet romske nacionalne manjine dostavio je pismene informacije, čije su karakteristike ovde zadržane.

Predškolsko obrazovanje

Među dostavljenim informacijama je i to da u Pravilniku Ministarstva prosvete nije jasno i precizno predviđen broj kandidata iz ranjivih grupa za upis, a predstavnici romske nacionalne manjine nisu pomenuti u Pravilniku, već su navedeni u kategoriji „ostali”. Takođe, navedeno je da veliki broj romske dece ostaje neregistrovan zato što nisu pomenuti u Pravilniku, da uslovi za konkurs za dodelu studentskih stipendija obavezuju roditelje da budu „zakonito” zaposleni, međutim, poznato je da je veliki procenat romskog stanovništva nezaposlen ili je zaposlen tako da ih poslodavci ne prijavljuju, što znači da ne mogu dobiti trajnu potvrdu o zaposlenju.

Preporuka: Insistirati na izmeni Pravilnika kada je reč o upisu pripadnika ranjive kategorije.

Osnovno obrazovanje

U dostavljenim informacijama za osnovno obrazovanje navodi se da ne postoje konkretne i prepoznatljive afirmativne mere predviđene zakonom u oblasti osnovnog obrazovanja, da učenici romske nacionalnosti nisu ni u kakvoj prednosti kada je reč o dobijanju udžbenika, da je veliki broj romskih đaka takođe suočen s jezičkom barijerom zato što oni ne mogu da pohađaju nastavu na svom maternjem jeziku i da najveću podršku romskoj deci pružaju pedagoški asistenti.

Napomene: I dalje postoji, kako otvorena, tako i prikrivena, diskriminacija romskih učenika u školama. Još uvek postoji veliki broj dece koja se ne upisuju u škole, niti završavaju osnovno obrazovanje. Takođe nedostaje materijalna podrška porodicama romskih učenika.

Preporuke: Treba intenzivnije raditi na smanjenju diskriminacije u školama kroz organizovanje radionica koje bi bile predviđene nastavnim planom i programom. Treba povećati broj škola u kojima će se predavati predmet romski jezik s elementima nacionalne kulture. Treba naći put da se obezbede stipendije za osnovne škole. Takođe treba povećati broj udžbenika za učenike romske nacionalnosti. Treba sistematizovati radna mesta romskih pedagoških asistenata.

Srednjoškolsko obrazovanje i upis

Napomene: Udžbenik dopušta izražavanje zasnovano na nacionalnom identitetu bez kontrolnih mehanizama, što povećava mogućnost prekomernog korišćenja i zloupotrebe. Relativno mali broj poena dobija se zahvaljujući afirmativnim merama i ne postoji sistem praćenja i nadzora nad uspehom koji postižu deca u srednjim školama.

Preporuke: Pored informativne uloge, Nacionalni savet romske nacionalne manjine treba uvesti mehanizam verifikacije, tj. treba sačiniti novi pravilnik koji bi sadržao pravilo u skladu s kojim Nacionalni savet daje preporuke za upis učenika u srednje škole pod povoljnijim uslovima. Time bi se smanjila zloupotreba afirmativnih mera i stekao bi se uvid u tačan broj korisnika tih mera. Novim pravilnikom takođe treba predvideti da se broj poena koji romski studenti postignu na osnovu svog školskog uspeha i rezultata završnog ispita poveća sa sadašnjih 30% na 40%, a za uživaoce socijalne pomoći na 45% od obaveznih 100 poena.

Takođe trebalo bi da Pravilnik sadrži model za nadzor nad uspehom u sticanju srednjoškolskog obrazovanja.

Obrazovanje na višim školama i univerzitetu i upis

Napomene: Uprkos jednostavnoj i lakoj proceduri za podnošenje zahteva za prijem u sklopu afirmativne mere, neophodno je naglasiti ograničen broj kandidata romske nacionalnosti prilikom upisa na više škole i fakultete.

Preporuke: Treba ukinuti sve kvote za upis romskih kandidata, povećati kvotu za upis romskih kandidata sa 1% na 5% od ukupnog broja studenata viših škola i fakulteta koji su na budžetskom finansiranju, umesto kvote od 1% na nivou više škole/fakulteta uvesti kvotu od 3% na nivou univerziteta i obezbediti bolji i sveobuhvatniji nadzor nad studentima.

Smeštaj u domovima

Napomene: Kandidati koji su pripadnici romske nacionalne manjine dele kvotu sa ostalim socijalno osetljivim grupama i zbog toga što imaju, u celini gledano, lošiji školski uspeh, ostaju bez smeštaja u domovima.

Preporuke: Treba nastojati da se izmeni Pravilnik i insistirati na tome da se romski kandidati isključe iz socijalno osetljive kategorije; treba jasno utvrditi broj mesta za pripadnike romske

nacionalne manjine u studentskim domovima; treba sniziti kriterijum i prilagoditi ga uspehu i broju romskih studenata.

Stipendije za pripadnike romske zajednice

Napomene: Radno telo/Komisija Ministarstva prosvete, nauke i tehnologije u svom sastavu nema nijednog predstavnika romske nacionalne manjine; ne postoji potpuna kontrola nad nacionalnom pripadnošću; komplikovan je način za podnošenje dokumenata u srednjim školama (procedura za utvrđivanje nacionalnosti, izradu potvrda i slanje mejlom zahteva mnogo vremena). Konkurs za dodelu studentskih stipendija tako je koncipiran da se studenti prve godine mogu prijaviti samo za studentske zajmove, dok su studenti na samofinansiranju potpuno isključeni iz konkursa.

Preporuke: Izmeniti Konkurs u sledećim segmentima:

- Delegirati predstavnike romske zajednice u Radno telo/Komisiju Ministarstva prosvete za dodelu stipendija;
- U delu koji se odnosi na metod koji se primenjuje za prijavljivanje i podnošenje dokumenata, treba umesto visokoškolskih ustanova da Nacionalni savet i Kancelarija za inkluziju Roma budu ovlašćeni kao jedine legitimne reprezentativne institucije za prijem, obradu i prosleđivanje dokumentacije;
- Posebnim internim pravilima treba omogućiti da se za stipendije prijave i studenti prve godine viših ili visokih škola;
- Posebnim internim pravilima treba omogućiti studentima na samofinansiranju da se prijave za dobijanje stipendija.

Rumunska nacionalna manjina

Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine dostavio je pismenu izjavu.

Što se tiče nedostataka i izazova s kojima je suočena rumunska nacionalna manjina, Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine navodi glavne prepreke za obrazovanje na rumunskom jeziku su sledeće:

- Mali broj učenika zbog niske stope nataliteta;
- Emigracija;
- Neki roditelji žele da upišu decu u srpska odeljenja objašnjavajući da nema dovoljno konkurencije u malim odeljenjima u kojima se nastava odvija na rumunskom, kao i da ih nastava na srpskom jeziku priprema za uspešno pohađanje srednjih i srednjih stručnih škola u Srbiji;
- Zbog prevođenja kasni se sa objavljivanjem udžbenika i pratećeg nastavnog materijala, kao što su dnevници, priručnici, svedočanstva na rumunskom jeziku.

Kada je reč o dvojezičnom obrazovanju, rumunska nacionalna manjina zastupa stanovište da nastavu treba organizovati samo na maternjem jeziku.¹⁷

Rusinska nacionalna manjina

¹⁷ Vasiljević (2016) pominje da neki srpski učenici uče rumunski (Vasiljević 2016: 270) i da, prema rezultatima njenih istraživanja, 31% učenika želi da studira u Rumuniji (Vasiljević: 267).

Predsvanici Nacionalnog saveta rusinkse nacionalne manjine su prisustvovali sastanku i dostavili pismenu izjavu.

Po rečima Nacionalnog saveta rusinske manjine, u Srbiji ima oko 15.000 stanovnika kojima je maternji jezik rusinski. Njih u Nacionalnom savetu zastupa 19 ljudi. Predškolska i pripremna godina se finansiraju na lokalnom nivou, dok finansijska sredstva za osnovne i srednje škole obezbeđuje Ministarstvo iz republičkog budžeta.

Po rečima predstavnika Nacionalnog saveta rusinske manjine, Rusinska manjina živi uglavnom u Vojvodini, ali je raštrkana i po drugim mestima, dok neki Rusini žive u Beogradu. Imaju tri predškolske ustanove, tri osnovne škole i jednu srednju školu. Na Univerzitetu u Novom Sadu postoji Odsek za rusinski jezik. Kada je reč o prvom modelu, imaju 400 učenika u tri škole, a postoji i 14 škola koje primenjuju treći model.

Oni navode da Rusini imaju veliki problem kada je reč o udžbenicima. Udžbenici su zastareli jer su pisani pre 20-30 godina, a novi udžbenici za osnovne škole zaostaju za savremenim rešenjima. To znači da se u udžbenicima na primer ne pominju noviji pisci i autori. Sadržaj opšteobrazovnih predmeta prevodi se sa srpskog jezika. Rusini nemaju dovoljno kvalifikovanih nastavnika koji bi mogli da predaju engleski ili nemački kao strani jezik, što znači da za te predmete moraju angažovati nastavnike koji ne znaju rusinski.

Smatraju da je pozitivno to što postoji tradicija nastave rusinskog jezika koja je duga 260 godina.

Navode činjenicu da kada Rusini čine većinu, mali broj njih se opredeljuje za prvi model. U suštini, 50% rusinskih učenika su integrisani u srpska odeljenja. Postoje dva odeljenja sa obrazovanjem na maternjem jeziku, a ostali koriste treći model, ali samo tokom prve četiri godine školovanja (od prvog do četvrtog razreda), dok u uzrastu od petog do osmog razreda učenici odbacuju treći model jer imaju previše predmeta. Zbog malog broja učenika nema dvojezičnog obrazovanja na rusinskom. Tamo gde su zajednice mešovite moguće su stipendije, postoji dvogodišnja finansijska pomoć za roditelje dece koja idu u predškolske ustanove i prvi razred osnovne škole u sklopu prvog modela. Potrebno im je najmanje pet učenika da bi obrazovali odeljenje (grupu) pa žele da ubede roditelje da upišu svoju decu. Deca se upisuju u aprilu za narednu školsku godinu. Upitnik iz Ministarstva trebalo bi da popuni Nacionalni savet, oni smatraju da bi roditelji nisu popunjavali taj upitnik.

Slovačka nacionalna manjina

Nacionalni savet slovačke nacionalne manjine poslao je dve pismene izjave, čije su karakteristike ovde zadržane.

Po rečima Nacionalnog saveta slovačke nacionalne manjine obrazovanje na maternjem jeziku primenjuje se na svim nivoima obrazovanja od predškolskog:

- Tokom celog školovanja na maternjem jeziku – trenutno se ovaj model koristi u 11 osnovnih i u tri srednje škole, u oblastima u kojima tradicionalno žive pripadnici slovačke nacionalne manjine;

- Kroz primenu obrazovanja na maternjem jeziku od prvog do četvrtog razreda u osnovnim školama, uključujući nastavu slovačkog kao maternjeg jezika – taj model se koristi u školama koje se nalaze u područjima u kojima tradicionalno živi slovačka manjina, ali se njen broj smanjuje; u manjim odeljenjima, koja se sastoje od četiri do šest učenika, učenici različitih razreda pohađaju istu nastavu, npr. prvi i treći i drugi i četvrti razred, a kasnije prelaze u srpska odeljenja i slušaju nastavu na srpskom jeziku, s tim što pet časova nedeljno imaju slovački (tokom „časova jezika” Srbi uče srpski, a Slovaci uče slovački); nastavu slovačkog mora odobriti Ministarstvo obrazovanja;
- Kroz predmet slovački jezik sa elementima nacionalne kulture dva časa nedeljno, kao izborni predmet u osnovnim školama – taj model je zastupljen u školama u kojima se nastava odvija na srpskom jeziku, a najveći napredak predstavlja odluka Ministarstva da dodeli nezavisni status tom predmetu; na taj način, učenici mogu da ga pohađaju, a da pritom ne moraju da biraju između učenja svog maternjeg jezika i drugih izbornih predmeta, kao što su engleski ili informatika; nastavnici za slovački se redovno plaćaju i taj predmet je deo nastavnog plana i programa; trenutno učenici mogu da izaberu jedan od 15 manjinskih jezika koji su pobrojani u posebnom upitniku i zahvaljujući tome, povećan je broj učenika koji uče svoj maternji jezik;
- Kroz primenu fakultativnog učenja slovačkog jezika sa elementima nacionalne kulture u predškolskim institucijama i u srednjim školama (bez finansijske podrške države) – status fakultativnog učenja slovačkog sa elementima nacionalne kulture nije uređen u predškolskim ustanovama, ni u srednjoškolskim ustanovama, već se može organizovati na osnovu školske inicijative ako uživa finansijsku podršku Nacionalnog saveta ili lokalne samouprave;
- Kroz letnje i zimske kampove i škole u prirodi u Srbiji i matičnoj zemlji (u slopu međuvladinog sporazuma između dveju država).

Nacionalni savet slovačke nacionalne manjine stao je na stanovište da ne podrži dvojezično obrazovanje, iz uverenja da bi to vodilo brzom asimilaciji nacionalne zajednice. Njihova glavna briga na tom planu predstavlja kvalitet dvojezičnog obrazovanja zbog toga što nema dovoljno obučanih dvojezičnih nastavnika, niti postoje odgovarajući dvojezični udžbenici. Takođe se postavlja pitanje plaćanja dvojezičnih nastavnika koji treba da predaju na dva jezika za istu platu. U celini gledano, nije jasno na koji bi se način mogla organizovati dvojezična nastava i zbog toga se ona smatra putem u asimilaciju. Dvojezično obrazovanje na srpskom i slovačkom postoji u školama u kojima nema dovoljno nastavnog kadra osposobljenog da predaje određene predmete na slovačkom jeziku.

Niska stopa nataliteta i emigracija i dalje predstavljaju važne izazove. Program fakultativne nastave i njegovo finansiranje, kao i program letnjih i zimskih škola treba popraviti.¹⁸

Slovenačka nacionalna manjina

Nacionalni savet slovenačke nacionalne manjine dostavio je pismenu izjavu, Nacionalni savet romske nacionalne manjine dostavio je pismene informacije, čije su karakteristike ovde zadržane.

Nacionalni savet slovenačke nacionalne manjine nije suočen ni sa kakvim konkretnim izazovima ili preprekama u procesu uvođenja nastave slovenačkog jezika sa elementima nacionalne kulture kao fakultativnog predmeta u osnovnu školu u Republici Srbiji. Učenje slovenačkog jezika

¹⁸ Đuričić (2016) u svome istraživanju bavi se stavovima prema dvojezičnosti u predškolskoj ustanovi u Staroj Pazovi.

ove godine je uvedeno u školski sistem. Slovenački se trenutno uči samo u školi „Vojvođanska brigada” u Novom Sadu. Saradnja s Ministarstvom prosvete je dobra i delotvorna.

Vlaška nacionalna manjina

Vlaška nacionalna manjina je dostavila pismenu izjavu, čije su karakteristike ovde zadržane.

Nastava

1. Iako su početni problemi u vezi sa upitnicima mahom rešeni, problem povratne informacije o broju učenika u školama i broju formiranih grupa i dalje ostaje nerešen.

Rešenje: Školske uprave treba da obaveštavaju nacionalne savete o broju učenika koji odaberu da uče svoj maternji jezik nakon te ankete i to treba primeniti za svaku nacionalnu manjinu.

2. Ne postoji saradnja s nacionalnim savetima u formiranju grupa.

Rešenje: Posle formiranja grupa, školska uprava treba da obavesti nacionalne savete o broju formiranih grupa kako bi nacionalni saveti mogli da daju svoje komentare i sugestije s tim u vezi.

Udžbenici

Trenutna situacija: Vlasi imaju samo jedan udžbenik „Vlaški govor sa elementima nacionalne kulture”. Odobrilo ga je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja za prvi razred osnovne škole. Oni naglašavaju da je taj udžbenik u potpunosti realizovan zahvaljujući velikim naporima Nacionalnog saveta Vlaha i da, dosad, Ministarstvo prosvete nije finansijski pomoglo objavljivanje udžbenika i drugog nastavnog materijala. Budući da je izrada novog nastavnog plana i programa u skladu s modelom ishoda upravo u toku, Nacionalni savet vlaške nacionalne manjine veruje da je ovo pravi trenutak da se započne s pripremanjem udžbenika u skladu s novim programima.

1. Udžbenik za prvi razred postoji, ali on nije u skladu s novim nastavnim programom koji se temelji na očekivanim ishodima. Postojeći udžbenici su već podeljeni učenicima.

Rešenje: Na osnovu postojećeg udžbenika koji su nastavnici i učenici dobro primili treba, u saradnji s Milenom Golubović, masterom etnologije/antropologije, izraditi novi udžbenik u skladu s novim nastavnim planom i programom u tiražu 4.000.

2. Radna sveska za prvi razred

Rešenje: Radna sveska za prvi razred postoji i trebalo bi da uđe u postupak odobrenja zajedno sa udžbenikom za drugi razred. Ta ista radna sveska bi trebalo da bude razvijena u skladu s novim nastavnim planom i programom i kasnije objavljena, sve u saradnji sa autorkom Tatjanom Dražilović, u tiražu 4.000.

3. Postoji predlog udžbenika za drugi razred u skladu sa postojećim programom.

Rešenje: Na osnovu postojećeg predloga udžbenika u saradnji sa autorkom Milenom Golubović, masterom etnologom/antropologom, izraditi novi udžbenik u skladu s novim nastavnim planom i programom, u tiražu 4.000.

4. Prateći audio-materijal uz udžbenik za drugi razred.

Rešenje: Napraviti CD sa audio-materijalom koji prati udžbenik za drugi razred, u tiražu 4.000.

5. Nema udžbenika za treći i četvrti razred.

Rešenje: Pisanje novih udžbenika treba da bude u skladu s tekućim procesom izrade novog nastavnog plana i programa.

6. Udžbenici za peti i šesti razred ne postoje jer nije bilo nastavnog programa.

Rešenje: Tokom izrade nastavnog plana i programa treba započeti proces izrade novog udžbenika za peti i šesti razred.

7. Nema udžbenika za sedmi i osmi razred.

Rešenje: Budući da je u toku izrada novog nastavnog plana i programa, s tim bi trebalo uskladiti i rad na izradi novih udžbenika.

8. Iako postoji nekoliko objavljenih knjiga za decu uzrasta deset godina, njihov broj je nedovoljan.

Rešenje: Objaviti knjigu vlaških priča primerenu uzrastu učenika.

9. Nema dodatne literature na vlaškom za učenike od petog do osmog razreda.

Rešenje: Prevesti i objaviti prevod na vlaški odabranih delova knjige čiji je autor prof. dr Miodrag Perić „Vlasi istočne Srbije”, kao dodatnu literaturu za učenike viših razreda.

7. Preporuke

7.1 Prethodne napomene

Iako obrazovanje nije jedini domen gde se ostvaruju i sprovede jezička prava, ono svakako predstavlja važna oblast u kojoj se razvijaju i jačaju manjinski jezici, kao i suživot između većinskih i manjinskih jezika, odnosno većina i manjina, uz institucionalnu, socijalnu, socijalnu i individualnu višejezičnost, bilo da je reč o plurilingvalizmu ili multilingvalizmu. Dugoročno gledano, obrazovanje bi trebalo da jemči zaštitu i razvoj jezika nacionalnih manjina, funkcionisanje višejezičkog i multikulturalnog društva i njegovih institucija, u duhu mira, tolerancije, ravnopravnosti i demokratije.

Jezik i/ili obrazovanje u celini predstavlja ogromno pluridisciplinarno polje gde različite istraživačke metode i epistemološki pristupi mogu biti primenjeni. Problem zadire u suštinu kolektivnog i individualnog identiteta, kulture i osećaja pripadnosti; on takođe može biti u žiži konflikta za dominaciju i legitimnost, uz zapaljive protivrečne i subjektivne informacije.

Prema *ECRML*, manjinskim i regionalnim jezicima uopšteno, a posebno u obrazovanju, potrebni su sektorska politika, zakonodavni okvir i praksa da bi bili podsticani i zaštićeni, čime se obezbeđuju ravnopravnost, socijalna pravda i demokratska prava za manjinske grupe. Kontrolni mehanizmi treba da procenjuju prisustvo i primerenost sektorske politike, zakonodavnih rešenja i prakse u pogledu manjinskih i regionalnih jezika, međutim, većini bi trebalo ponuditi mogućnost da nauče jezike manjina.

Zabrana da se diskriminišu manjinski jezici, kultura i zajednica nije dovoljna; nacionalnim manjinama potrebne su takođe proaktivne mere kako bi se osiguralo učenje, širenje i korišćenje njihovih jezika. To ni u kom slučaju nije jednosmerna akcija. Ako manjine treba da imaju pravo da uče o svojoj istoriji i kulturi, većina ima obavezu da uči o istoriji i kulturi nacionalnih manjina.

Kao što je navedeno u uvodu ovog izveštaja, cilj ovih preporuka je:

- Identifikacija postojećih nedostataka i izazova u vezi sa sistemom obrazovanja na manjinskom jeziku u Srbiji, u skladu s međunarodnom praksom;
- Poboljšanje i jačanje sistema obrazovanja na manjinskom jeziku, u celini uzev;
- Obezbeđivanje odgovarajuće zastupljenosti nacionalnih manjina u obrazovanju, u celini uzev;
- Uzdizanje nivoa svesti o nacionalnim manjinama i njihovim pravima;
- Podsticanje uzajamne tolerancije i znanja o manjinskom i većinskom stanovništvu.

Vezano za sprovođenje preporuka Povelje, Komitet ministara Saveta Evrope preporučio je nakon poslednjeg kruga monitoringa da, kao prioritarno pitanje, Srbija „omogući adekvatno učenje romskog i ukrajinskog u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju i da proširi postojeće učenje nemačkog, češkog i drugih jezika obuhvaćenih samo Delom II Povelje i nastavu na tim jezicima, kao i da „podstiče svest i toleranciju u srpskom društvu u celini prema manjinskim jezicima i kulturama kao integralnom delu baštine Srbije” (Savet Evrope 2019).

Migracije – u vidu emigracije, imigracije i remigracije – uvek utiču na položaj i status regionalnih i manjinskih jezika. U Srbiji je to posebno važno u kontekstu emigracije (vidi takođe Bašić 2015).

Nije lako formulisati preporuke za bilo koji model manjinskog obrazovanja budući da mogu da se razmimoilaze mišljenja između manjina, s jedne strane, i vlasti, naučnih krugova i istraživača, s druge strane.

Sledeće preporuke tiču se različitih domena:

- Tri modela obrazovanja na manjinskom jeziku;
- Obrazovanje većine;
- Didaktičke i pedagoške mere;
- Naučne mere;
- Administrativne i političke mere.

Preporuke su formulisane na osnovu usmenih i pismenih izjava manjina koje žive u Srbiji, nalaza i preporuka Povelje i Okvirne konvencije, efikasnih praksi u drugim zemljama i rezultata istraživanja akademika. Tri primera dobre prakse koja su pomenuta na početku ovog dokumenta takođe sadrže preporuke.

7.2 Tri modela obrazovanja na manjinskom jeziku i obrazovanja nacionalnih manjina

Manjinski jezik kao medij podučavanja uz učenje srpskog kao nematarnjeg jezika

Osam nacionalnih manjina koje imaju pravo na obrazovanje na svom jeziku (tj. na albanskom, bosanskom, bugarskom, hrvatskom, mađarskom, rumunskom, rusinskom i slovačkom) preferiraju ovaj model i žele da ga zadrže sa mogućnošću da bude proširen na predškolsko, srednjoškolsko, srednje stručno i više obrazovanje.

Manjinski jezik kao nastavni medij predstavlja najjači model obrazovanja na manjinskom jeziku i u skladu je sa odredbama člana 8. stav 1 a i; b i, c i, d i, e i i f i *ECRML*. On takođe odgovara članu 14. stavovi 2. i 3. *FCNM*. Oba ta instrumenta takođe utvrđuju da visoke strane ugovornice preuzimaju obavezu da sprovedu te odredbe „bez ikakvih ometanja učenja zvaničnog jezika države” (*ECRLM*, član 8.1) i „bez štete po izučavanje zvaničnog jezika ili nastave na tom jeziku” (*FCNM*, član 14. stav 3). Srpske škole moraju da obezbede da učenici po završetku školovanja imaju dovoljno znanje srpskog jezika.¹⁹

Po mišljenju nekih manjina i nekih naučnih radnika, nedostatak obrazovanja na maternjem jeziku ili ograničen pristup nastavi na maternjem jeziku na tercijarnom nivou motiviše mlade ljude da studiraju u inostranstvu i na kraju da i ostanu u inostranstvu. Međutim, neki sagovornici smatraju da obrazovanje isključivo na manjinskim jezicima (uprkos pružanju nastave državnog jezika kroz obavezni predmet srpski kao nematarnji jezik) dovodi do segregacije i marginalizacije manjinskog stanovništva, koje zbog nedovoljnog poznavanja srpskog jezika ima ograničen pristup visokom obrazovanju ili tržištu rada.

Što se tiče modela obrazovanja manjinskog jezika kao sredstva podučavanja sa učenjem srpskog kao nematarnjeg jezika, preporučuje se:

- Održati i proširiti nastavu na manjinskom jeziku za predškolsko, srednjoškolsko, srednje stručno i više obrazovanje;

¹⁹ Zbog sličnosti između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika ovaj problem ne pogađa one kojima je maternji jezik bosanski ili hrvatski.

- uzdržati se od redukovanja ovog modela u dvojezično obrazovanje;
- održavanje fleksibilnog pristupa u pogledu pragova, prag od 5 studenata mogao bi se uzeti u obzir u zakonodavstvu, što često odgovara stvarnosti;
- Priznavati diplome iz inostranstva;
- Obezbediti da roditelji i staratelji budu valjano informisani o pravima i obavezama koje se odnose na nastavu na manjinskom jeziku i obezbediti pristup ovom modelu obrazovanja;
- Obezbediti da učenici koji su pripadnici nacionalnih manjina, posebno oni koji pripadaju većim zajednicama, steknu dovoljno znanja srpskog jezika da budu u stanju da u potpunosti učestvuju u srpskom društvu (vidi takođe preporuke koje se odnose na didaktiku i pedagogiju);
- Nastaviti reformu nastave srpskog kao većinskog jezika;
- Pružiti adekvatnu obuku nastavnika za nastavnike pre nego što se zaposle i uz rad iako je ostvaren izvestan napredak u obuci nastavnika za obrazovanje na manjinskom jeziku;
- Obezbediti blagovremenu izradu i distribuciju odgovarajućih udžbenika i drugih nastavnih materijala (literatura, on-line i materijali za samostalno učenje itd.) za manjinske jezike;
- U poslednje vreme su napisani udžbenici, ali se to uglavnom odnosi na nastavu srpskog jezika;
- Treba analizirati da li postoji tražnja za nastavom na drugim jezicima kao maternjim, na primer romskom ili ukrajinskom, koji spadaju u jezike iz Dela III *ECRML*;
- Alocirati odgovarajuća sredstva;
- Obezbediti da većina i sve manjine uče o istoriji i kulturi manjina koje žive u Srbiji.

Dvojezično obrazovanje

Izraz „dvojezično obrazovanje” akteri koriste u polisemijskom smislu, pa bi ga valjalo definisati i razjasniti. U vezi s tim školskim modelom iznete su protivrečne; pomenuti su nezvanični modeli dvojezičnog obrazovanja. Bilingvano obrazovanje na bugarskom/srpskom počine od prvog razreda osnovne škole.

Postojeći Pravilnik o višejezičnom obrazovanju odnosi samo na srpski u kombinaciji s međunarodnim jezicima, kao što su engleski, nemački, španski, francuski, ruski ili italijanski, dok su manjinski jezici zvanično isključeni iz dvojezičnog obrazovanja. Pravilnik o dvojezičnom obrazovanju treba revidirati ili doneti poseban pravilnik o dvojezičnom obrazovanju prilikom razmatranja manjina.

Preporuke koje se odnose na dvojezično obrazovanje:

- Dvojezično obrazovanje treba da bude predmet pregovora i odobreno od strane Nacionalnih saveta;
- Može se uvesti u opštinama u kojima obrazovanje na manjinskom jeziku još nije uvedeno;
- Treba obezbedi da oko 50% nastavnog vremena bude posvećeno manjinskom jeziku;
- Treba da bude postepeno dostupno na predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom nivou;

- Treba da bude postepeno prošireno na na primer nemčki jezik, ali ne nauštrb nastave na manjinskom jeziku, na primer ne u opštinama gde je obrazovanje na manjinskom jeziku već obezbeđeno;
- Treba analizirati da li većinsko stanovništvo želi da nauči manjinski jezik putem dvojezičnog obrazovanja (na primer u vidu intenzivnog učenja, mešovitih odeljenja u jezičkom smislu, recipročnih modela), posebno u opštinama u kojima živi višejezično stanovništvo;
- Treba da bude predmet obuke nastavnika pre njihovog zaposlenja i uz rad;
- Treba da bude planiran uz pomoć i u saradnji s matičnim državama i/ili međunarodnim stručnjacima u datoj oblasti;
- Treba da bude uređeno strukturisanom sektorskom politikom;
- Treba da bude regulisano Pravilnikom koji se odnosi na manjinske jezike, a ne samo strane jezike.

Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture

Ovaj model je ponuđen za 16 manjina: onima čiji je maternji jezik bunjevački, češki, makedonski, romski, ukrajinski, vlaški, nemački i slovenački ponuđen je samo taj model (nije im ponuđeno obrazovanje na maternjem jeziku, niti dvojezična nastava), a romski i ukrajinski spadaju u jezike iz Dela III *ECRML*. U mnogim slučajevima ti jezici se predaju samo u osnovnoj školi.

Kombinacija nastave manjinskog jezika sa elementima istorije i kulture manjina u celini gledano ispunjava zahteve međunarodnih standarda kada je reč o manjinskom obrazovanju. Međutim, manjinski jezik u kombinaciji sa elementima nacionalne kulture predaje se samo dva časa nedeljno. To nije dovoljno da bi se steklo odgovarajuće usmeno i pismeno znanje manjinskog jezika koje će omogućiti učenicima da taj jezik koriste u privatnom i javnom životu, posebno u kontekstu manjinskog jezika koji ima mali broj govornika i slabu vidljivost. Sledstveno tome, vlasti Republike Srbije bi trebalo da povećaju broj časova predviđen za predmet maternji jezik sa elementima nacionalne kulture barem na tri do četiri časa nedeljno, što se uglavnom smatra minimumom neophodnim za sticanje znanja jednog jezika i pismenosti na tom jeziku.

Model nastave nemačkog jezika sa elementima nemačke nacionalne kulture počće od školske godine 2019/2020 obzirom da je nastavni plan i program nedavno usvojen. Budući da se nemački predaje kao strani jezik i da je integrisan u dvojezične škole kao strani jezik, pitanje je da li bi on mogao da privuče dovoljan broj učenika.

Preporuke u vezi s modelom nastave maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture:

- Trebalo bi povećati broj časova nedeljno za predmet maternji jezik sa elementima nacionalne kulture na najmanje 3 do 4 sata nedeljno;
- Nastava istorije i kulture nemačke manjine u Srbiji može se integrisati u nastavni plan i program nemačkog kao stranog jezika; na taj način to bi bilo dostupno i učenicima iz većinske populacije;
- Zahteva se da se obezbedi prag od 15 učenika kako bi se pristupilo nastavi manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture, a ako taj donji prag nije postignut, odeljenja se mogu kombinovati. Ova strategija treba da se održava i razvije obzirom da visoki pragovi ne bi trebalo da osujećuju pokretanje nastave na manjinskom jeziku;
- Izborni predmet maternji jezik sa elementima nacionalne kulture ne bi trebalo da bude u konkurenciji s drugim opcionim predmetima, koraci su već preduzeti u ovom smeru;

- Gde god je to moguće, neki predmet bi trebalo u celosti ili delimično predavati na manjinskom jeziku (npr. proučavanje zaštite životne sredine ili sociologije), a mogu se predvideti i drugi „laki” dvojezični modeli;
- Obezbediti blagovremeni razvoj i distribuciju odgovarajućih udžbenika za manjinske jezike;
- Učiniti dostupnim nastavu svih (16) manjinskih jezika u skladu sa potrebama i zahtevima nacionalnih savjeta na svim nivoima obrazovanja;
- Treba takođe razviti strategiju za nastavu jezika nacionalnih manjina na nivou srednje škole zato što učenje manjinskog jezika samo u osnovnoj školi ne osigurava razvoj akademskog i naučnog jezika;
- Proširiti obrazovanje manjinskih jezika na jezike koje obuhvata Povelja, na primer grčki;
- Obezbediti adekvatno finansiranje ovog modela obrazovanja.

Informacije o obrazovanju na manjinskom jeziku i višejezičnosti

Odgovarajuće i privlačne informacije o jezicima i obrazovanju koje su namenjene roditeljima, starateljima i društvu u celini treba da obezbede odgovore na neka pitanja koja se najčešće postavljaju, kao što su pitanja koja se odnose na dostupne obrazovne modele, uslove za pristupanje tim modelima, mogućnost podnošenja pritužbe, kao i da iznesu podatke o prednostima višejezičnosti za pojedinca i društvo u celini – višejezičnosti koju čine prvi jezici, regionalni jezici i međunarodni jezici. Trebalo bi takođe da taj informativni materijal sadrži uputstva za porodično obrazovanje i da pruži podršku i ohrabri jezičku transmisiju unutar porodice. Dobri primeri takvih dokumenata mogu se naći u Austriji, Belgiji, Kanadi, Francuskoj, Gruziji, Švedskoj i Švajcarskoj. Takav materijal može biti dopunjen video-prilozima.

7.4 Obrazovanje većine

Učenici koji pripadaju većinskom stanovništvu, a posebno učenici koji žive u oblastima u kojima se manjinski jezici u velikoj meri koriste trebalo bi da uče o istoriji i kulturi manjina.

Preporuke:

- Vlasti Republike Srbije trebalo bi da nastave da podstiču u opštem planu i programu u svim fazama obrazovanja i obuke svest o postojanju svih manjinskih jezika i kultura kao integralnog dela kulturnog nasleđa Srbije;
- Škole treba da podstiču svest i toleranciju u srpskom društvu u celini prema manjinskim jezicima i kulturama kao integralnom delu srpskog nasleđa i istorije;
- Treba razviti interkulturalni i plurikulturalni pristup u nastavnom planu i programu i u udžbenicima i u nastavnom materijalu, kako za većinu, tako i za manjine;
- Treba ponuditi razmenu s nacionalnim manjinama, osnovati nacionalnu instituciju kojoj će biti stavljeno u zadatak da nudi i organizuje takve aktivnosti.

7.5 Didaktičke i pedagoške mere

Udžbenici

Iako je postignut napredak na planu proširenja udela udžbenika i drugog nastavnog materijala na manjinskim jezicima i za manjinske jezike (Republika Srbija, Izveštaj o napretku u

odnosu na Akcioni plan, str. 34, str. 72) i u pogledu nastave srpskog jezika za nacionalne manjine, i dalje postoje ozbiljni nedostaci i moraju se uložiti veliki naponi kako bi se rešilo to osetljivo pitanje (vidi takođe Savet Evrope 2014, Savetodavni komitet). Predstavnicima nacionalnih manjina u više navrata su se požalili da nema dovoljno nastavnog materijala za nastavu na manjinskim jezicima i za nastavu manjinskih jezika, kao i da kasne i zaostaju izrada, objavljivanje i distribucija udžbenika; neki roditelji su čak radije povukli decu iz manjinskog obrazovanja iz tih razloga.

Obuka nastavnika i nedostatak nastavnika

Izvesne teškoće kada je reč o dostupnosti nastavnika za nastavu na manjinskom jeziku takođe zaslužuju pažnju vlasti, posebno kada je reč o sprovođenju akreditovanih programa za obuku nastavnika koji predaju na manjinskim jezicima ili predaju manjinske jezike, kao i kada je reč o osnivanju jezičkih odeljenja za obuku nastavnika na univerzitetima. Može se predvideti saradnja s nekim matičnim zemljama i državama u kojima postoje iste manjine. Obezbediti obuku nastavnika na romskom jeziku kako bi se omogućilo pružanje usluga predškolskih vaspitača romskom jeziku.

Didaktika i pedagoške aktivnosti

Trebalo bi predvideti dodatnu dvojezičnost/višejezičnost za sve, manjine i većinu, posebno u višejezičkim opštinama (vidi Laakso et al. 2016), kao što su jezički mešoviti razredi, parcijalni i recipročno intenzivno učenje, CLIL, zajednički projekti itd.

Prisustvovanje nastavi, ocene, projekti i aktivnosti u vezi s podučavanjem manjinskih jezika i višejezičnošću treba da budu uneti u diplome i školska svedočanstva i u jezički portfolio Saveta Evrope.

Dvojezičnost i višejezičnost, interkulturalno učenje, svest o jeziku i kulturi – sve se to može osnažiti i pojačati pomoću različitih modela orijentisanih na projekte i aktivnosti:

- Jezički tandem;
- Takmičenja na teme jezika, učenja jezika i višejezičnosti (pisanje, filmovi, projekti itd.);
- Dvojezični/višejezični moduli;
- „Jezička ostrva“;
- Intenzivne faze;
- Aktivnosti na razmeni učenika (neposrednoj i virtuelnoj);
- Integrisanje učenika u odeljenja drugih jezika tokom poslednje godine obaveznog obrazovanja;
- „Vreće pune priča“;
- Timska nastava (npr. lužičkosrpski u Nemačkoj, bilingvalne škole u dolini Aosta u Italiji);
- Dani i nedelje na drugom jeziku;
- Interdisciplinarni projekti, vannastavne aktivnosti;
- Recipročno intenzivno učenje.²⁰

Na nivou učionice:

²⁰ Vidi, takođe, Savet Evrope (2007), Canton de Fribourg/Kanton Freiburg (2009), Filipović (2016). Razvijeno je nastavno sredstvo za višejezičke i plurikulturalne aktivnosti (Brohy et al. 2019)

- Integrisati jezike u nastavnom planu i programu, cele jezike, diferencijaciju u sklopu kooperativnog učenja i pristupe koji u centru imaju učenika;
- Primena transjezičkih i interjezičkih strategija;
- Korišćenje višejezičke i integrisane didaktike (interrazumevanje /*intercomprehension* – komunikacija između lica koja govore različite jezike/, receptivna kompetencija, pluricentričnost, susedni jezici itd.);
- Recipročna nastava/čitanje;
- Integrisanje interdisciplinarnih projekata;
- Korišćenje autentičnih tekstova na različitim jezicima;
- Prilagođavanje pedagoških mera koje su već razrađene u zemljama s velikim brojem učenika imigranata u odeljenjima (Belgija, Kanada, Francuska, Švajcarska, SAD).

7.5 Naučne mere

Pedagoški nadzor, evaluacija zakonodavnih i obrazovnih sistema i primena različitih modela manjinskog obrazovanja treba da budu sprovedeni u saradnji sa evropskim institucijama i istraživačkim centrima koji se bave višejezičnošću.

Može se predvideti učestvovanje u evropskim istraživačkim programima. Treba da bude razvijena transnacionalna saradnja, kao što je ona između doline Aosta i Francuske, Danske i Nemačke, Francuske, Nemačke i Švajcarske.

7.6 Upravne i političke mere

Što se tiče institucionalne dvojezičnosti, moglo bi se razgovarati o tome da li neke srednje škole ili Univerzitet u Novom Sadu mogu imati dvojezični status.

Nastavnici

Nastavnik je ključni akter u razvoju kompetencije iz manjinskog jezika i višejezičnosti. Nastavnici treba da imaju koristi od odgovarajuće obuke pre no što se zaposle u školi i uz rad u školi. Problem nedostatka nastavnika može se rešavati revalorizacijom i jačanjem njihovog statusa (u smislu plata i društvene uloge).

Popis

Pouzdana demografske informacije preduslov su za adekvatnu sektorsku politiku obrazovanja na manjinskom jeziku, te stoga oni kojima je maternji jezik neki manjinski jezik treba da budu motivisani da učestvuju u popisu. Pored toga, trebalo bi da bude moguće da se u popisnom upitniku unese više od jednog prvog jezika, što bi odrazilo individualnu višejezičnost, gde postoje mnogobrojne dvojezične i višejezične porodice, a široko rasprostranjena dvojezičnost razvijena je u kontekstu odnosa sa susedima, rada i aktivnosti u slobodno vreme itd.

Pored toga, neki sociolingvistički termini, kao što je „maternji jezik” (za manjinski jezik) i „nematernji jezik” (za srpski jezik) treba da budu preispitani. Mnoga školska deca koja pripadaju nacionalnim manjinama ili su dvojezična ili čak kod njih čak dominiraju znanje i upotreba većinskog jezika. U nekim slučajevima, početni razredi školovanja iniciraju proces revitalizacije jezika, zbog potpunog ili gotovo potpunog osipanja manjinskog jezika usled isprekidane međugeneracijske jezičke transmisije. Pored toga, baš kao i termin „nematernji jezik”, i sam termin „maternji jezik” –

koji se sve manje koristi u naučnoj literaturi – odnosi se na raznovrsne individualne situacije. Primereniji termini „manjinski jezik” i „većinski jezik” odnose se na određene društveno-političke kontekste. Individualne aspekte bi trebalo razlučiti od kolektivnih aspekata.

8. Zaključak

U Srbiji postoji složeni mozaik slovenskih, ugro-finskih, romanskih, germanskih, indoarijevskih i drugih evropskih jezika, kao i različita pisma, što predstavlja gotovo sve evropske porodice jezika. Budući da je jezička materija personalna i subjektivna i da jezik čini jezgro individualnog i kolektivnog identiteta, to i dalje predstavlja osetljivo i političko pitanje, naročito s obzirom na noviju i stariju istoriju, usled čega se javljaju protivrečni i sukobljeni pogledi i informacije o toj temi.

Potrebna je izdiferencirana sektorska politika u skladu s tim da li je nekom manjinskom jeziku potrebna revitalizacija ili je, s druge strane, neophodno razvijati jezičke kompetencije i pismenost na srpskom jeziku, a univerzalno i opšte primenljivo rešenje ne postoji. Nije dovoljno zabranjivati i kažnjavati segregaciju i diskriminaciju, već su neophodne praktične i proaktivne mere, uz vođenje strukturisane sektorske politike, otvorenog dijaloga s manjinama i njihovim Nacionalnim savetima kako bi se manjine osnažile i kako bi se moglo jemčiti njihovo celovito i delotvorno učešće u javnom životu. Manjine moraju biti valjano informisane o svojim pravima kako bi mogle imati koristi od nastave na svom jeziku i nastave svog jezika i odgovarajuće zakonodavstvo treba valjano primenjivati. U tom smislu, treba uskladiti politiku, zakonodavstvo i praksu. Manjine i većina bi trebalo da imaju pravo da uče najmanje tri jezika (maternji jezik, lokalni / regionalni jezik, međunarodni jezik) odgovarajućim nastavnim metodama, što je standard u Evropskoj uniji i preporuka Saveta Evrope.

Pored delotvorne i efikasne primene sva tri postojeća modela manjinskog obrazovanja, uz povećanje broja nedeljnih časova nastave manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture, povećanje broja učenika koji pohađaju nastavu na svom jeziku i nastavu svog jezika, trebalo bi tragati i za drugim rešenjima, kao na primer dvojezičnoj modeli koji su adaptirani prema situaciji manjinskih jezika. Tri navedena primera iz Nemačke, Francuske i Rumunije pružaju izvesne mogućnosti, mada ni u kom slučaju nije moguće potpuno preneti obrazovni model iz jednog u drugi višejezički kontekst.

9. Bibliografija

ABCM Zweisprachigkeit. www.abcmzwei.eu/ [pristupljeno 18.3.2019]

Academia Engiadina.

www.academia-engiadina.ch/fileadmin/user_upload/MIS/PDF/Downloads/Info_Gymnasium_2018_klein.pdf

[pristupljeno 18.3.2019]

Académie de Strasbourg. www.ac-strasbourg.fr/delecoleausuperieur/cursus-bilingue-allemand/

[pristupljeno 18.3.2019]

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2006): Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 1. Strasbourg: Council of Europe.

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2006): the language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 3. Strasbourg: Council of Europe.

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2012): Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Thematic Commentary No. 1. Strasbourg: Council of Europe.

Bakić, Nada (2010): Sprachliche Minderheiten in Serbien und in der Schweiz. Ein Vergleich im Bereich Bildung und Verwaltung. Zürich/Basel/Genf: Schulthess.

Baker, Colin (2017⁶): Foundations of bilingual education and bilingualism. Bristol: Multilingual Matters.

Bašić, Goran (2015): Impact of education in minority languages on the internal and external migrations of national minorities. Belgrade.

<https://serbia.iom.int/sites/default/files/publications/documents/Impact%20of%20education%20in%20minority%20languages%20on%20the%20internal%20and%20external%20migrations%20of%20national%20minorities.pdf> [pristupljeno 18.3.2019]

Beretka, Katinka (2016): Language rights and multilingualism in Vojvodina. In: International Journal on Minority and Group Rights, 23, 4, 505-529.

Beretka, Katinka; Székely, István Gergő, (2016): The National Councils of National Minorities in the Republic of Serbia. Compendium Autonomy Arrangements in the World. www.world-autonomies.info [pristupljeno 30.1.2019]

Bržzan, Beate; Nowak Měto (2016²): The Sorbian language in education in Germany. Regional Dossiers Series. Leeuwarden: European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

Brohy, Claudine (2015): Artikel 14 – Allgemeiner Teil – Europarat. In: Hofmann, Rainer et al. (eds.): Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten. Handkommentar. Baden-Baden: Nomos. 414-423.

Brohy, Claudine; Climent-Ferrando, Vicent; Oszmiańska-Pagett, Aleksandra, Ramallo, Fernando (2019): European Charter for Regional or Minority Languages: Classroom activities. Strasbourg: Council of Europe.

Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat (2014). Nationale Minderheiten. Minderheiten- und Regionalsprachen in Deutschland.

Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave, „Službeni glasnik Republike Srbije“, No. 105/15,50/16 and 35/17.

Canton de Fribourg/Kanton Freiburg (2009): Concept cantonal de l'enseignement des langues. Acquisition de la langue partenaire et d'autres langues étrangères à l'école enfantine, aux degrés

primaire et secondaire I. Fribourg/Freiburg: Direction de l'instruction publique, de la culture et du sport/Direktion für Erziehung, Kultur und Sport. Available in French and in German. <http://fralleng.ch/concept/fr/le-concept> [consulted 30.3.2019]

Chelaru-Murăruș, Oana (2017): National minorities in Romania revisited. Educational policies and the protection of the linguistic (human) rights. In: Romanian Studies Today, I, 41-73. www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A26180/pdf [consulted 30.3.2019]

Council of Europe: Language Education Policy Profiles. www.coe.int/en/web/language-policy/profiles [pristupljeno 30.3.2019]

Savet Evrope (1992): Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima. Strazbur: Savet Evrope

Savet Evrope (1995): Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina. Strazbur: Savet Evrope.

Council of Europe (2006): Education under the Framework Convention for the protection of national minorities. Commentary No 1. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe (2007): From linguistic diversity to plurilingual education: Guide for the development of language education policies in Europe. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe (2012): The language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention. Thematic Commentary No. 3. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe (2014): Advisory Committee on the Framework Convention for the protection of national minorities. Third Opinion on Serbia, adopted on 28 November 2013. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe (2014): Application of the Charter in Germany. 5th monitoring cycle. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe (2015): Resolution CM/ResCMN(2015)8 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Serbia. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c307f [consulted 18.3.2019]

Council of Europe (2016): Romania. Second periodical report. Strasbourg: Council of Europe.

Council of Europe (2016-2019): Strengthening the Protection of National Minorities in Serbia. Horizontal Facility for Western Balkans and Turkey. Strasbourg: Council of Europe. <https://rm.coe.int/leaflet-hf-33-serbia-nm-eng-fin-updated/16808c6d9e> [pristupljeno 18.2.2019]

Council of Europe (2018): European Charter for Regional or Minority Languages. Fourth report of the Committee of Experts in respect of Serbia. Strasbourg: Council of Europe. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872#_Toc517347378

Council of Europe (2019): Recommendation of the Committee of Ministers on the application of the European Charter for Regional or Minority Languages by Serbia. Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2019.

Csernicškó, István (2016): Bilingual education of minorities: always the best solution? In: Filipović, Jelena; Vučo; Julijana (eds.): Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives. Belgrade: Faculty of Philology. 87-103.

Đuričić, Milica (2016): The language of instruction issue in preschools in bilingual settings: the example of the Slovak ethnolinguistic minority in Stara Pazova. In: Filipović, Jelena; Vučo; Julijana (eds.): Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives. Belgrade: Faculty of Philology. 319-333.

Đjurić, Ljiljana (2016): Minority, foreign and non-native languages in Serbia's linguistic educational policy: destinies and intersection. In: Filipović, Jelena; Vučo; Julijana (eds.): Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives. Belgrade: Faculty of Philology. 397-411.

Edwards, John R. (1981): The context of bilingual education. In: Journal of Multilingual and Multicultural Development, 2, 1, 25-44.

Ferdinand, Siarl; Komlosi-Ferdinand, Flora (2017): The use of Hungarian and Serbian in the City of Szabadka/Subotica: An empirical study. In: Hungarian Cultural Studies. 10. 1-13.

www.researchgate.net/publication/319580761_The_Use_of_Hungarian_and_Serbian_in_the_City_of_SzabadkaSubotica_An_Empirical_Study [consulted 18.3.2019]

Niederdeutsch (Schulfach). [https://de.wikipedia.org/wiki/Niederdeutsch_\(Schulfach\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Niederdeutsch_(Schulfach)) [pristupljeno 18.3.2019]

Filipović, Jelena (2016): Modular approach to minority language teaching/learning: *knowledge at the heart of learning*. In: Filipović, Jelena; Vučo, Julijana (eds.): Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives. Belgrade: Faculty of Philology. 379-395.

Filipović, Jelena; Vučo, Julijana; Đjurić, Ljiljana (2007): Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. In: Current Issues in Language Planning, 8, 2, 222-242.

Filipović, Jelena; Vučo, Julijana; Djurić, Ljiljana (2010): From language barriers to social capital: Serbian as the language of education for Romani children. In: Prioret, Matthew T. et al. (eds.): Selected Proceedings of the 2008 Second Language Research Forum. 261-275. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. www.lingref.com/cpp/slrf/2008/index.htm [pristupljeno 18.3.2019]

Freistaat Sachsen (2017): 2plusUnterricht nach dem schulartübergreifenden Konzept zweisprachige sorbisch-deutsche Schule im sorbischen Siedlungsgebiet des Freistaates Sachsen.

www.schule.sachsen.de/download/download_bildung/18_10_18_2plus_Konzept_Stand_September_2018.pdf [pristupljeno 18.3.2019]

Friesenrat: Friesischunterricht im Schuljahr 2018/19.

www.friesenrat.de/inside/pdf/2018/2019_FRunterricht.pdf [pristupljeno 25.3.2019]

Geiger-Jaillet, Anemone; Rudio, Sabine (2016): Pratique dialectale et construction de la langue allemande dans le contexte scolaire en Alsace (Première partie). In : Nouveaux Cahiers d'Allemand, 34, 3, 319-337.

Harrison, Michelle Anne (2016): Alsatian versus Standard German: Regional language bilingual primary education in Alsace. In: Multilingua, 35, 3, 277-303.

Henrard, Kristin (2017): International perspectives on minorities' rights and mother tongue education. Equality, identity, and integration. In: Skutnabb-Kangas, Tove; Phillipson, Robert (eds.): Language rights. Vol. II. Abingdon: Routledge. 193-223.

Hofmann, Rainer; Malloy, Tove H.; Rein, Detlev B. (eds.)(2018): The Framework Convention for the protection of national minorities: A Commentary. Leiden: Brill.

Huszka, Beata (2007): Decentralisation of Serbia. The minority dimension. In: CEPS, Policy brief, No. 137. www.ceps.eu/system/files/book/1529.pdf [pristupljeno 25.3.2019]

Kühl, Jørgen (2018): The Danish Language in Education in Germany. Regional Dossiers Series. Leeuwarden: European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

Laakso, Johanna; Sarhimaa, Anneli; Spiliopoulou Åkermark, Sia; Toivanen, Reeta (2016): Towards openly multilingual policies and practices. Assessing minority language maintenance across Europe. Bristol: Multilingual Matters.

Land Schleswig-Holstein: Verfassung des Landes Schleswig-Holstein, in der Fassung vom 2. Dezember 2014. www.gesetze-rechtsprechung.sh.juris.de/jportal/?quelle=jlink&query=Verf+SH&psml=bsshoprod.psml&max=true&aiz=true

www.gesetze-rechtsprechung.sh.juris.de/jportal/?quelle=jlink&query=Verf+SH&psml=bsshoprod.psml&max=true&aiz=true [pristupljeno 18.3.2019]

Lendák-Kabók, Karolina; Lendák, Imre (2016): Language barrier faced by Hungarian women students and teaching staff in the higher education system in Serbia. In: Filipović, Jelena; Vučo, Julijana (eds.):

Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives. Belgrade: Faculty of Philology. 281-295.

Minderheiten in Schleswig-Holstein.

www.schleswig-holstein.de/DE/Fachinhalte/M/minderheiten/minderheiten_minderheitenbeauftragte.html

[pristupljeno 18.3.2019]

Mirga, Andrzej (2004): Commentary: The challenges of adaptation: from segregation to inclusive education. In: Filling the Frame. Five years of monitoring the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 227-231.

Republika Srbija: Izveštaj o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/08/AP-SROS-IZVESTAJ-15jun-Eng.pdf [pristupljeno 30.3.2019]

Republika Srbija (2002): Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

Republika Srbija (2006): Ustav Republike Srbije. "Službeni glasnik RS" br. 98/2006.

www.ilo.ch/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74694/119555/F838981147/SRB74694%20Eng.pdf

[pristupljeno 30.1.2019]

Republika Srbija (2012): 2011 Popis stanovništva. Beograd: Republički zavod za statistiku.

<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20priпадnost-Ethnicity.pdf>

[pristupljeno 30.2.2019]

Republika Srbija (2014): Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjinaes.

Republika Srbija (2016): Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina.

www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Engleski/pravni_akti/Action%20Plan%20for%20National%20Minorities.PDF [pristupljeno 30.3.2019]

Republika Srbija (2017): Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima. Četvrti izveštaj podnet Generalnom sekretaru Saveta Evrope.

Republika Srbija (2017): Izveštaj 1/2017 o sprovođenju Akcionog plana za ostvarivanje prava nacionalnih manjina [pristupljeno 13.5.2019]

Republika Srbija (2018): Četvrti izveštaj koji je podnela Srbija u skladu sa članom 25, st. 2, Okvirne konvencije o zaštiti nacionalnih manjina. <https://rm.coe.int/4th-sr-serbia-en/16808d765e>

[pristupljeno 30.2.2019]

Roter, Petra (2015): Opinion on the Action Plan for the Realization of the Rights of national Minorities of the Republic of Serbia. <https://pjp-eu.coe.int/documents/3513035/9727427/Opinion+on+the+Action+Plan+from+22+December+2015+-+Dr+Petra+Roter.pdf/a4c33c26-90a5-4d90-8917-70c5ad2ea5f2>

[pristupljeno 18.3.2019]

Schleswig-Holstein: Minderheitenbeauftragter des Ministerpräsidenten. www.schleswig-holstein.de/DE/Fachinhalte/M/minderheiten/minderheiten_minderheitenbeauftragter.ht

[pristupljeno 18.3.2019]

Secretariat of the European Charter for Regional or Minority languages (ed.)(2015): European Charter for Regional or Minority languages: Examples of good practice. Strasbourg: Council of Europe.

Mirga, Andrzej (2004): Commentary: The challenges of adaptation: from segregation to inclusive education. In: Filling the Frame. Five years of monitoring the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 227-231.

Skutnabb-Kangas, Tove (2004): Commentary: The status minority languages in the education process. In: Filling the Frame. Five years of monitoring the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 232-252.

Szerbhorváth, György: Language politics and language rights on the territory of former Yugoslavia the today's Serbia/Vojvodina. In: *European and Regional Studies*, 8 (2015) 57–72.

www.researchgate.net/publication/298904365_Language_Politics_and_Language_Rights_on_the_Territory_of_Former_Yugoslavia_the_Today%27s_SerbiaVojvodina [pristupljeno 18.3.2019]

Van Dongera, Rixt, van der Meer, Cor, Sterk, Richt (2017): Research for CULT Committee – Minority languages and education: best practices and pitfalls. Brussels European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies.

www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/585915/IPOL_STU%282017%29585915_EN.pdf [pristupljeno 18.3.2019]

Vasiljević, Una (2016): The cultural identity of the Romanians of Serbia and issues in approaching language and traditional beliefs in schools. In: Filipović, Jelena; Vučo; Julijana (eds.): *Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives*. Belgrade: Faculty of Philology. 267-280.

Verra, Roland (2015²): *The Ladin language in education in Italy*. Regional Dossiers Series. Leeuwarden: European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

Vučo; Julijana; Begović, Aleksandra (2016): Bilingual education in Serbia: Models and perspectives. In: Filipović, Jelena; Vučo; Julijana (eds.): *Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives*. Belgrade: Faculty of Philology. 225-238.

Vukčević, Miodrag (2016): German minority literature in Serbian university curricula. In: Filipović, Jelena; Vučo; Julijana (eds.): *Minority Languages in education and language learning: Challenges and new perspectives*. Belgrade: Faculty of Philology. 297-318. 25-238.

Wilson, Duncan (2004): Report: A critical view of the first results of the monitoring of the Framework Convention on the issue of minority rights in, to and through education (1998-2003). In: *Filling the Frame. Five years of monitoring the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 161-226.

World Directory of Minorities and Indigenous Peoples: Serbia.

<https://minorityrights.org/country/serbia/> [pristupljeno 18.3.2019]

10. Prilog

Status manjinskih jezika u Srbiji

Jezik	ECRML Samo Deo II	ECRML Deo II + III	Stanovništvo prema popisu iz: 2011.	U službenoj upotrebi u Vojvodini	Nastava na manjinskom jeziku	Dvojezična nastava	Nastava maternjeg jezika sa elementima nac. kulture
1. Albanski		x	5.809 (0,08%) ²¹		x		x
2. Bosanski		x	145.278 (2,02%)		x		x
3. Bugarski		x	18.543 (0,26%)		x	x	x
4. Bunjevački	x		16.706 (0,23%)				x
5. Hrvatski		x	57.900 (0,26%)	x	x		x
6. Češki	x		1.824 (0,025%)				x
7. Nemački	x		4.064 (0,06%)				
8. Mađarski		x	253.899 (3,53%)	x	x		x
9. Makedonski	x		22.755 (0,32%)				x
10. Romski		x	147.604 (2,05%)				x
11. Rumunski		x	29.322 (0,41%)	x	x		x
12. Rusinski		x	14.246 (0,20%)	x	x		x
13. Slovački		x	52.750 (0,73%)	x	x		x
14. Slovenački			4.033 (0,06%)				x
15. Ukrajinski		x	4.903 (0,07%)				x
16. Vlaški	x		35.330 (0,49%)				x

²¹ Ovako mali broj posledica je bojkota popisa iz 2011; podaci sa popisa iz 2002. upućuju na broj od 61.647 stanovnika, što odgovara udelu od 0.82% ukupne populacije.